

Lapin ja itämerensuomen suhteesta

ieur. *-Tr-* yhtymän korvautuminen lainoissa

JORMA KOIVULEHTO

Itämerensuomen (ims.) ja lapin (lp.) yhteisessä kantakielessä, varhaiskantasuomessa (vksm.), ei voida osoittaa olleen konsonanttiyhtymää *-tr-*. Toisin sanoen ei tunneta yhtään itämerensuomelle ja lapille yhteistä sanavartaloa, jossa kummankin kielen edustus viittaisi tähän sanansisäiseen yhtymään. Alun perin näyttävät kaikki klusiili + likvida -yhtymät olleen suomalais-ugrilaiselle (sugr.) kantakielelle vieraita; varmoja sanaesimerkkejä ei liene esitetty. Itämerensuomeen kyseinen yhtymä on vähitellen kotiutunut lainasanoissa: **atra* 'aura', *katras* 'joukko', **petra* 'peura'¹ (ja niiden kintereillä seuranneissa deskriptiivis-onomatopoeettisissa sanoissa).

Kantalappiin ei *-tr-* sen sijaan ole juurtunut, mikä käy ilmi Juhani Lehtirannan lisensiaatintyön »Kantasaamen tilastollista fonotaksia» (1985) arvokkaasta materiaalista. Lehtiranta on seulonut esiin lapin sanastosta 1 479 sellaista perusvartaloa, joita levikkikriteerin perustella voi pitää kantalappalaisina (tai vanhempina). Joukossa ei ole yhtään *-tr-* sanaa (ks. Lehtiranta 1985: 61), ts. ei ole sanoja, joihin pitäisi rekonstruoida kantalapin *-tr-*. Voidaan kyllä teoreettisesti ajatella, että jos esikantalapissa olisi esiintynyt *-tr-*, sen (myöhemmän) kantalapin edustuma voisi olla klp. *-vr-*; Lehtirannan ma-

---

¹ Ims. **petra* 'peura' -sanassa on *-tr-* yhtymän lisäksi toinenkin lainaan viittaava tunnus: vokaalikombinaatio *e - a*. Originaali ei voine olla muu kuin baltt. **bendra-*, jolla on samantapainen semantiikka kuin *kunta* ja *seura* -sanoilla (vrt. liett. *beñdras* 'gemeinsam, allgemein, Teilhaber, Genosse, Gefährte', latv. *biedrs* 'Gefährte, Genosse, Kamerad' [Fraenkel 39] ~ liett. *šėbras* 'Genosse, Gefährte, Teilhaber, Hälftner, Halbbauer' [Fraenkel 768]). Peuroja ajettiin yhteisvoimin, pyyntikuntana, saalis oli yhteinen: **bendra-*. Sama asiatausta selittää lapin 'peuran': lp. *god'de* 'peura' = vksm. **kunta* = sm. *kunta* = mordvan (mokša, SKES 238) *koñďä*, *kuñďä* 'ystävä, toveri'. Ims. **petra* 'peura' suhtautuu siis semanttisesti baltin **bendra*-sanueeseen samoin kuin lp. **kunta* 'peura' suhtautuu suomalais-mordvalaiseen **kunta*-sanaan. Lapin *-god'de* '-kunta' on siten etymologisesti sama sana kuin *god'de* 'peura' (edellisen merkityksessä voi olla suomen vaikutusta). Lapin **pertto*-metsästää, vaania' näyttää kuuluvan samaan lainayhteyteen kuin **petra*, ks. tuonnempaa kohta 4.

teriallissa ei kuitenkaan ole yhtään tapausta, jossa klp. *-vr-* olisi syytä palauttaa esikantalapin (= vksm.) *-tr-* yhtymään (lp. *næw're* 'huono, paha', Lehtiranta n:o 1724, ja lp. *bæwrek* 'pitkäkoipinen poro', n:o 921, ovat ilmeisiä lainoja suomesta: SKES 418, 535). Myös klp. *-kr-* yhtymä puuttuu. Alkuperäisemmästä (varhaiskantasuomen tasoa vastaavasta) *-kr-* yhtymästä ei lapin osalta voine sanoa mitään varmaa, koska sen mahdolliset edustajat ilmeisesti jälleen kuuluisivat (myöhemmän) kantalapin *-vr-* yhtymäisten sanojen joukkoon (vrt. Korhonen 1981: 173–174), joiden alkuperä on kirjava (mm. lainoja suomesta, Lehtirannan materiaalissa on 11 *-vr-* sanaa). Ainakin suomalais- t. karjalaisperäisessä lainassa lp(N) *daw'ro* 'kalakeitto; kovalihainen' (Lehtiranta n:o 1237) kantalapin *-vr-* edustaa (originaalikielen) alkuperäistä ja ilmeisesti myös lainausaikana esiintynyttä *-kr-* yhtymää (originaali on sm.-karj. *takra*, SKES 1209, 1247–1248).

Kantalapin *-pr-* yhtymästä Lehtirannan materiaalissa on sen sijaan jo muutama esimerkki (5 tapausta). Ne näyttävät jakautuvan vanhoihin lainoihin ja deskriptiivisiin sanoihin; lainoja: lpN *âr've*, *Uab'ree* jne. 'sade' (Lehtiranta n:o 21, ks. tuonnempaa kohtaa 1), lpN *goar've* 'kovera, kouru; pieni koski', L *kåbrē* jne. (~ sm. *koura*, *kopra*, murt. *kopru* 'kosken kuohu', Lehtiranta n:o 475)², lpN *sær've* 'seura', L *siebrē* (Lehtiranta n:o 1127, sana on vanha laina ims:sta, johon se on lainattu baltista); deskriptiivisiltä näyttävät verbit lpN *čar'vot* 'pusertaa', L *tjab'rōt* (Lehtiranta n:o 122) ja lpN *gieb'rât* 'kietoa' (vrt. sm. *käpristää*, SKES 260, Lehtiranta n:o 426).

-tr- yhtymä näyttää siis olleen vaikeampi kuin *-pr-*. Foneettisesti tämä on perusteltavissa, onhan *-tr-* yhtymässä kummankin konsonantin artikulaatiopaikka suunnilleen sama (dentaalinen, alveolaarinen); siirtyminen klusiilista *t* tremulanttiin *r* on vaikeampaa kuin vastaava mutta pitempi siirtyminen *p*:stä. Sama näkyy klusiili + *l* -yhtymissä vielä selvemmin: *-tl-* yhtymähän ei ole kotiutunut edes itämerensuomeen, vaikka *-pl-* ja *-kl-* ovat.

Miten sitten kantalapin ja esikantalapin ovat reagoineet sellaisiin indo-eurooppalaiselta puolelta tarjoutuneisiin lainoihin, joiden originaaleissa on ollut niissä kielissä tavallinen yhtymä *-Tr-* ($T = t, d, p, \delta$)?. Olisi jo periaatteessa outoa ajatella, että niitä ääntämisvaikeuden vuoksi ei lainattu ollenkaan. Kieli keksii kyllä keinon. Tuo keino on kantalapissa ja esikantalapissa ollut metateesi: *t* ja *r* ovat vaihtaneet paikkaa (ks. tuonnempaa kohtia 1–5). Metateesi on lapille tunnetusti myöhemminkin ollut ominainen *r*-yhtymissä

² Vksm. **kopra* 'jokin, joka on koveraa, kiharaa (erit. vedenpinnasta)' on nähdäkseeni: < ieur. **gouro-* (= **gowro-*) > germ. **kaura-* > norj. *kaur* 'gekräuselte Welle' (IEW 393–398). Kielestä puuttuva *-vr-* korvattiin *-pr-*:llä. Vrt. rinnalla sm. *kovera* ~ ieur. **goworo-* > germ. **kawara-* (IEW 398).

(vrt. lpN *âr've* 'sade'), jopa usein ilman selvää foneettista vaikeuttakin (vrt. esim. ristiin menneitä metateeseja lp. *sær've* ~ sm. *seura*, lp. *jau're* ~ sm. *järvi*). Sama metateesi on esiintynyt myös esipermissä (ks. tuonnempana kohta 7). Erikoista vain on, että lapissa metateesi ei ole (ainakaan) lopullisesti vienyttä asuun *-rt- (= lp. -r'd-), vaan tuloksena on (vahvassa asteessa) lp. -r't-, siis yhtymä, jonka varhaiskantasuomalaisena asuna pitäisi oikeastaan esittää *-rtt-. Tällaista raskasta yhtymää ei kuitenkaan sugr. kantakielien perusvartaloihin voi olettaa, ja siksi jo yhtymä sinänsä viittaa lainalähtöön.

Lapin -r't- ei esiinny vain metateesilainoissa. Myös metateesiton lainautuminen (originaalista, jossa on ollut -rT-) on kantalapissa saattanut viedä samaan tulokseen. Vanhin tällainen tapaus on vanha ieur. laina lp. *ær'te* 'kylki, sivu' (kaikissa lp. murteissa, Lehtiranta n:o 237, vastineita mordvas- ja tšeremississä ja permiläisissä kielissä: vrt. syrj. *ord-lj* 'kylkiluu', votj. *urd* id.). Suomalais-permiläiseksi kantamuodoksi on rekonstruoitava *ertä (ks. E. Itkonen 1954: 179, viimeksi Rédei 1986: 50), lappi kuitenkin viittaa asuun *erttä. Sanan ieur. originaali on esiarjalainen (Rédei: »varhaiskanta-arj.«) *erdho-, josta kanta-arjan *ardha- > muinaisintian (mint.) *árdha-h* 'Teil, Seite, Hälfte' jne. Ieur. -rdh- yhtymän odottaisi korvautuneen sm.-perm. -rt-:llä, joka siis muualla esiintyykin; lapissa vastineena on silti lp. -r't- (= vksm. -rtt-). Samanlainen tapaus on paljon myöhempi laina, lp. *nuor'te* 'pohjoinen; itä' (kaikissa lp. murteissa, Lehtiranta n:o 747). Sen (kanta)skandinaavisessa originaalissa on -rð- (~ kskand. *norð(r)a- < kgerm. *nurb(r)a-); silti on tuloksena lapissa -r't- eikä -r'd-.

Mikä selitys -r't-:n kehittymiseen lieneekin, se esiintyy siis vanhoissa metateesittomissakin lainoissa, silloin kun oikeastaan odottaisi -r'd- yhtymää. Ei ole siten mitään outoa siinä, että -r't- esiintyy myös tuonnempana käsiteltävissä metateettisissa lainoissa: originaalin -Tr- > lp. -r't-. Päinvastoin: -r't- on odotuksenmukainen lapin vastine vanhoissa lainoissa. Lehtirannan kantasamelaiseksi (tai sitä vanhemmaksi) katsomassa sanamateriaalissa on nimittäin yhdeksän -r't- tapausta, ja nämä näköjään kaikki osoittautuvat lainoiksi. Sehän taas onkin odotuksenmukaista, koska sugr. yhtymää -rtt- ei ole syytä olettaa. Metateesittomia lainoja ovat näistä jo edellä esitetyt lp. *ær'te* ja *nuor'te*, edelleen vanhaksi ieur. lainaksi tulkittava itälapin *gâr'tât (= lpI *korttad*) 'sitoa; silmukoida' (ks. kohtaa 6), ja tietenkin lp. *bâr'tâ* 'pirtti, tupa' (< sm. *pirtti*, Lehtiranta n:o 864), nuorehko laina, jossa jo lainanantajataholla on -rtt-; sm. sana itse on lainaa slaavilaiselta taholta. Loput viisi sanavartaloa (Lehtiranta 498, 717, 915, 977, 1412) paljastuvat metateettisiksi lainoiksi, kuten seuraavissa tarkasteluissa (kohdat 1–5) katson voivani osoittaa (viimeinen sana, linnun nimi, voisi periaatteessa olla myös onoma-

topoeettista lähtöä). — Mainittava on, että metateesin on lapin osalta huomannut jo Y. H. Toivonen (1949: 346–347); hän selittää lapin *vier'to*-sanana metateettiseksi lainaksi (ks. tarkemmin kohta 1).

1. Lp. *vier'to* 'kirkas, kaunis sää, pouta'

Sana esiintyy etelälappia (E) lukuun ottamatta kaikissa lapin murteissa (Lehtiranta n:o 1412). Merkitys on kaikkialla suunnilleen sama, 'kirkas, kaunis sää, pouta'; uumajanlp. (U) *veärrdoo* 'klares Wetter' (Schlachter 149), piitimenlp. (P) *veer'htuo* 'klares Wetter ohne Regen' (Lagercrantz n:o 1049, ortografia: ks. Lehtiranta 1985: 5), luulajanlp. (L) *vier'htō* 'schönes, heiteres Wetter' (Grundström III, 1408), norjanlp. (N) *fier'to* ~ *vier'to* : -rt- 'fine weather, a fine interval / opholdsvær' (Nielsen I, 649), inarinlp. (I) *viärttu* 'pouta, kaunis ilma' (Inarinlapin sanakirjan arkisto), koltanlp. (Ko) *viärtt*, kildininlp. (Kld.) *vieřt*, turjanlp. (T) *vieřta* 'sees, kirkas sää (talvella)' (T. I. Itkonen I, 749, ortografia Lehtirannan mukaan).

Jo sanan fonotaktinen rakenne viittaa lainaan. Varhaiskantasuomeen projisioituna asuna sitä voisi äännelaillisesti vastata vain vksm. **vērtto*, mutta tällainen perusvartalo on (foneemitasolla) aivan epätodennäköinen, mikäli kyseessä olisi omapohjainen sana. Pitkää vokaaliahan ei ole nykytiedon mukaan voinut alun perin esiintyä pitkän konsonantin (siis raskaan konsonanttikeskuksen) edellä (ks. jo Erkki Itkonen 1946: 269–270), ja vielä oudompi se olisi raskaskonsonanttisessa *a/ä* ja *o*-vartalosisessa sanassa (ks. viimeksi Terho Itkonen 1987); *a/ä*-vartalossa ei yleensä ole alun perin esiintynyt pitkää vokaalia (ks. viimeksi A. Plöger 1982). Lyhytvokaalinen vksm. **vertto* taas olisi kehittynyt lapissa asuun **vær'to* (vrt. edellä lp. *ær'te* = vksm. **erttä*). Johdokseksi lapin sana teoreettisesti sopisi, nimittäin *o*-suffiksilla muodostetuksi teon nimeksi kuvitellusta vksm. perusvartaloverbistä ***värte-*, koska *o*-johdokset säilyttävät kantaverbinsä ensi tavun vokaalin (vrt. lp. *niekko* 'unennäkö' = sm. *näkö*, johdos vksm. verbivartalosta **näke* 'nähdä'). Tämmöistä verbiä ei kuitenkaan voida osoittaa olleen olemassa, ja fonotaksiltaan se olisi joka tapauksessa omapohjaiseksi kantaverbiksi jälleen outo (*-rtt-*); eli tällainen teoreettinen kaavailu ei johda mihinkään. Sanalle ei siis voida rekonstruoida äännelaillista varhaiskantasuomen mukaista asua, ja tämä taas viittaa siihen, että se on ilmestynyt kieleen vasta varhaiskantasuomen ajan jälkeen eli nykyisen kronologian mukaan n. vuoden 1000 eKr. jälkeen. Koska sana mitä ilmeisimmin ei voi olla deskriptiivinen uudissana, ainoaksi mahdollisuudeksi jää, että se on vanha laina. Lainan originaaliksi paljastuu sen germ. sanan edustaja, jota nykyään vastaavat mm. saksan

Wetter, ruotsin *väder*, englannin *weather* 'sää' ja jota slaavin puolella tarkkaan vastaa esim. venäjän *védro* 'kirkas, kaunis sää, pouta'.

Kyseinen germaanis-slaavilainen sana edellyttää yhteistä indoeurooppalaisen (ieur.) kantakielen tasoista asua **wedhro-* (neutri sekä germaanissa että slaavissa); kantagermaaninen asu on **weðra-*. Sana on johdos; ieur. juuri on nähtävästi («kevyt») ieur. **aw(e)-* 'tuulla' (IEW 81–82). Sanan levikki kattaa germaanin ja slaavin (IEW 82), vrt. muinaisislannin (misl.) *veðr* 'tuuli; ilma, sää', muinaisyläsaksan (mys.) *wetar* '(Un)wetter, gutes Wetter, Luft' (= '[huono] sää; hyvä sää; ilma); tuulen henki' (Schützeichel 233, Graff I, 629), anglosaksin (anglos.) *weder* 'sää, ilma; tuuli', *weder-dæg* 'a day of fine weather' (Bosworth 1182); ven. *védro* 'schönes Wetter', muinaiskirkkoslaavin (mksl.) *vedro* id. (tšekin *vedro*, puolan *wiodro* jne.), bulg. *vedrǎ* 'klar' jne. (Vasmer I, 17).³

Kyseessä on siis metateettinen laina. Lainanantajatahon yhtymä *-Tr-* (= *-ðr-* tai ehkä *-dr-*) korvattiin yhtymällä *r* + dentaaliklusiili, ja tuo klusiili oli geminaatta *-tt-* (tai ainakin sen myöhempi lapin edustus vastaa geminaattaa; lpU *veärrdoo* kylläkin tuntuu viittaavan lyhempään *-rt-* yhtymään). Sama geminaatta-substituutio todettiin jo edellä mm. metateesittomissa lainoissa lp. *ær'te* ja *nuor'te*.

Germaanisen lyhyen /e/-foneemin edustajan substituointi vokaalilla, jota vastaa nykylapin *ie*, on tunnettu asia: vrt. esim. lp. *bier'go* 'liha, liharuoka' ~ kgerm. **bergō* > kskand. **bergu*⁴ > misl. *björg* 'suoja, apu («ylöspito»); lp. *fiel'lo* : *-ll-* 'lauta' ~ kgerm. **felhō* > kskand. **felhu* > misl. *fjöl* 'lauta'; lp. *miel'le* : *-ll-* 'rantatörmä' ~ kgerm., kskand. **melha-* > misl. *mel-r* 'hiekkatörmä'. Kahden viimeksi mainitun lainasanan geminaatta *-l'l-* : *-ll-* osoittaa, että ne on saatu jo ennen kantaskand. kehitystä *-lh-* > *-l-*, eli verraten varhain; ts. geminaattaa on käytetty germ. *-lh-* yhtymän substituointiin, koska lapissa ei ollut tuohon aikaan *h*:ta (näin jo Wiklund 1912: 33–34, ks. Hellquist s.v. *fjöl*). – Suomesta saaduissa lainoissa sen sijaan *sm. e* on

³ Germ.-slaav. rinnastus (= ieur. **wedhro-*) on äänteellisesti aivan tarkka. Vaihtoehtoisena selityksenä germ. sanalle on tarjottu rinnastusta balttilais-slaavilaiseen 'tuulta' merkitsevään sanaan, ven. *véter*, liett. *vé'tra* 'myrsky'. Jälkimmäisessä sanassa on kuitenkin ieur. pitkä *ē* ja *tr-*suffiksi (= ieur. **wētro-/wētrā*), kun taas germ. sanassa on lyhyt ieur. *e* (kuten sen slaavilaisessa vastineessakin), ts. ei ole kysymys samasta sanasta. Vaihtoehtoinen selitys on siis selvästi heikompi, ja täysin tarpeettomaksi sen tekee lappiin lainautunut *vier'to*.

⁴ Kgerm. sananloppuinen *-ō* > kskand. *-u*; usein kuitenkin *ō*-asutkin esitetään kantaskandinaavisina. Lapin sanan labiaalivokaali voi tietenkin heijastaa sekä kgerm. *-ō*:ta että kskand. *-u*:ta. Semantiikka viittaa kyllä siihen, että lainaus on tapahtunut melko varhain.

yleensä substituoitu lp. *æ*:llä: vrt. lp. *mæc'ce* < sm. *metsä*, lp. *hæg'gâ* < sm. *henki* (Korhonen 1981: 85).

Kuten edellä esitetystä käy ilmi, *ie*-diftongiin vienyt substituutio on voinut alkaa vasta lapin erilliskehityksen alettua. Kantalapin ensimmäisessä vaiheessa (klp. I) katsotaan ensi tavussa olleen kolme lyhyttä *e*-vokaalia, suppea *e* (< vksm. *i, ü*; < *e* toisen tavun suppean vokaalin edellä), puolisuppea *e* (< vksm. *ä* toisen tavun suppean vokaalin edellä) ja puoliavoin *ε* (< vksm. *e* toisen tavun väljän vokaalin edellä). Näistä *e* ja *ε* pitenivät kantalapin toisessa vaiheessa (klp. II): *ē, ē*, jolloin *ē* sulautui yhteen vanhan pitkän *ē*:n kanssa; *ē, ē* > nykyiset *ie, æ*. Ks. Korhonen 1981: 111–113; kuten tunnettua, lapin vokaaliston historian on selvittänyt Erkki Itkonen (1939 jne.). On mahdotonta osoittaa sitovasti, onko vieraan lyhyen *e*:n substituointi nykyisen *ie*:n edeltäjällä alkanut vaiheessa I (jolloin lyhyt *e*) vai vasta vaiheessa II (jolloin [puoli]pitkä *ē*). Joka tapauksessa on mahdollista ajatella, että substituutiomalli muodostui jo heti lapin erilliskehityksen alettua (klp. I), eli vieras *e* korvattiin aluksi omalla lyhyellä *e*:llä, joka ilmeisesti foneettisesti parhaiten vastasi vierasta foneemia. Näin syntyi kombinaatio *e – ʷ*, joka ilmeisesti oli jo muutenkin olemassa omakantaisissa *o*-johdoksissa (siis klp. I **nekʷ* > lp. *niekko* = sm. *näkö*, johdos vartalosta vksm. **näke-* > klp. I **neke-*: johdotukset säilyttävät kantasanansa ensi tavun vokaalin, E. Itkonen 1939: 74) ja kokonaan uusi kombinaatio *e – ʷ* (= nyk. *ie – e*). Sama kaava säilyi automaattisesti senkin jälkeen käytössä, kun *e* > *ē* oli tapahtunut (parempaa vaihtoehtoa ei ollut). Vastaavasti on suomen lyhyt *e* korvattu lp. *æ*:llä, joka sekin on etymologisesti pitkä.

Lp. *vier'to* kuuluu ehkä vanhimpiin kantalapin aikana tulleisiin germaaniisiin lainoihin. Varhaisuuteen viittaa sanan semantiikka: sehän vastaa tarkkaan indoeurooppalaisen originaalinsa slaavissa esiintyvää merkitystä 'irkas, kaunis sää, pouta'. Germaaniseläkin puolella tämä merkitys on vielä tavoitettavissa (mys. *wetar* mm. 'serenum' = 'selkeä sää, pouta', anglos. *weder-dæg* 'a day of fine weather'), mutta yleensä sanalle on jo kehittynyt neutraalimpi merkitys 'sää (yleensä, joko hyvä tai huono)'. Lapin sana on lainautunut niin varhain, että originaalilla on ollut vielä positiivinen 'kauniin sään' merkitys. Siten (varhainen) kantagermaani on todennäköisin lähtökieli: < kgerm. **weðra-* (< **weðro-*). Oletettu ajoitus (v:n 1000 eKr. jälkeen) sopii tähän. (Tietysti lähtökieleksi sopisi teoriassa myös kantabaltti [**vedra-*], koska sana on voinut alun perin olla sielläkin.)

Lapin sanan toisen tavun labiaalivokaalilla ei liene sanottavaa merkitystä lainan ajoituksessa (sama labiaalivokaali esiintyy mm. sanassa lp. *diello* : *-l-* 'alusta, puutarjotin', jonka germ. originaali on *a*-vartaloineen neutri, kuten **weðra-*, nimittäin germ., kskand. **þela-* > misl. *þel* 'pohja yms.'). Voinee

kuitenkin huomauttaa, että kombinaatio (klp. I) $e - \overset{\sim}{\wedge}$ (myöhempi $\bar{e} - \bar{\wedge}$) on todennäköisesti aluksi ollut luontevampi kuin $e - \acute{a}$ (myöhempi $\bar{e} - \bar{\acute{a}}$), jos kerran kielessä oli johdostyyppi, jota lp. *niekko* 'unennäkö' edustaa.

Kauniin sään, poudan vastakohta on sade, jota lapissa ilmaistaan sanalla lpN *âr've*, U *ab'ree* jne. (kaikissa lapin murteissa, Lehtiranta n:o 21). Sana on siis vanha *-pr-* sana (= vksm. **iprä/ipra* t. **üprä*) ja näin jo fonotaksinsa nojalla lainaksi epäiltävä. Sen originaaliksi sopii vanhan ieur. 'sadetta' (tai myös 'sadepilvää') merkinneen sanan edustaja: ieur. **mbhro-* (> mint. *abhrá-* 'pilvi', avestan *awra-* 'sadepilvi, pilvi; sade, sadekuuro', lat. *imber* 'sade, sadekuuro'), kuten tarkemmin toisaalla perustelen (Robert Austerlitzille omistettavassa juhkakirjassa). Ieur. sanan varhainen kantagermaaninen edustaja olisi ollut **umbra-*, kantabalttilainen taas **imbra-*. Lapin sana on ilmeisesti saatu jommastakummasta asusta. Mainituissa kieliryhmissä sanaa ei tosin enää tavata; se on syrjäytynyt myöhempien erilliskielten uusien sanojen, johdosten, tieltä. 'Poudan' ja 'sateen' lainautuminen on ehkä sattunut samoihin aikoihin, ja originaali voi olla peräisin samasta kielestä. Yhtymä *-pr-* on foneettisesti helpompana kotiutunut kieleen, vaikeampi *-tr-* taas ei.

Y. H. Toivonen (1949: 346–347) on jo lyhyesti huomauttanut, että lp. *vier'to*-sanan täytyy olla metateettinen laina (vrt. myös Schlachter 149). Hänen selityksensä metateesille oli sama kuin tässä esitetty: *-tr-* oli lapissa tuntematon yhtymä. Originaalin Toivonen katsoi olevan peräisin joko (miehummmin, levikin vuoksi) germaaniselta (**weðra-*) tai vaihtoehtoisesti slaavilaiselta taholta. (Balttilais-slaavilaiselta taholta hän yhdistää tähän — tarpeettomasti — myös 'tuulta' merkitsevän sanan, ven. *véter* jne., ks. tästä alaviitettä 3.) Samassa yhteydessä Toivonen selittää myös lp. sanan *mul'te* (N, I, Ko., Kld., T) 'kotitekoinen saippua' metateettiseksi lainaksi samasta slaavilaisesta lähteestä, josta ims. **mukla* > sm. murt. *muula* 'tuhkan- ja kalkinsekainen lipeä' on peräisin (vrt. ven. *mýlo* 'saippua' < kslaav. **mydlo-*): orig. *-dl-* > lp. *-l't-*.

2. Lp. *gur'te* 'kaulan liha; (I) ihmisen (peittämätön) kaulan etu- ja alaosa; kaakkuri (kuikka)'

Lp. *gur'te* esiintyy etelälapista turjanlappiin saakka; vain uumajanlapista ei siitä ole tietoja (Lehtiranta n:o 498). Kaakkurin, kuikan nimenä sana on alun perin sama kuin 'kaulaa' tarkoittamassa. Kaakkurilla (*Gavia stellata*, aik. *Colymbus stellatus*) on nimittäin kesällä tärkeimpänä tuntomerkkinä kastanjanpunainen läikkä kaulan etupuolella, ja siksi sen (tieteellisen) nimen motiivimerkityksenä onkin useissa kielissä 'punakaula, punakurkku' (s. *Rot-*

kehлтаucher, engl. *red-throated diver*, ven. *krasnozóbnaĵa gagára* 'punakupui-
nen kuikka', vir. *punakurk-kaur*). Ehkä linnun nimen motivaatioon on vai-
kuttanut sekin, että kaakkurin kokonaisuena nyljetystä nahasta tehtiin pusse-
ja, joiden suu tuli kaulan kohdalle; pussi oli siis ikäänkuin »(kaula)kupu», s.
Kropf (mm. merkitys 'Kropf' esiintyy originaalin edustajilla germ. puolella).
Merkitystietoja lapin eri murteista: E *gürtie* 'Meertaucher (Vogel), meist
Rotkehl-, Nordseetaucher, Colymbus stellatus (septentrionalis), — — auch
schwarzkehlinger Taucher, Colymbus arcticus' — — 'im Balg pflegte man
Salz zu verwahren' (Hasselbrink II, 700), P (Arjeplog) *kur'htie* (Lehtiranta)
'Colymbus septentrionalis, Meertaucher, großer Meertaucher' (Lagercrantz
n:o 2828), L *kur'htē* 'Nord-Seetaucher od. rotkehliger Seetaucher', johdos
kur'tā 'die Haut des Nord-Seetauchers (*kur'htē*), die als Tabaksbeutel ver-
wendet wird; die Haut wird ganz abgezogen und hat eine Öffnung am Hal-
se, die mit einem Band zusammengeschnürt wird' (Grundström I, 299–30),
N *gur'te* : *-rt-* 'meat from a slaughtered animal's neck, with the two fore-
most dorsal vertebrae and two pairs of ribs (and the accompanying fat,
val'ka) / *halskjøtt* — —' (Nielsen II, 275), I *kurtte* 'Halsfleisch der Tiere;
Halsfleisch und die zwei oberen Rippen der Tiere oder des Menschen; der
Vorder- und Unterteil des Halses beim Menschen, der mit unbedecktem
Hals, mit nicht zugehaktem Mantel geht' (E. Itkonen I, 425–426), venä-
jänlp. (Ko. *kur'tt*, Kld. *ku'rtt*, T *ku'rtte*, Lehtiranta) '»kurтта», kaulan sivusli-
ha (poron; teuraan osana), T (G.) solisluu' (T. I. Itkonen I, 182).

Sanan todetut semanttiset variantit osoittavat, että suhteellisen alkuperäi-
nen, ts. eri variantteja yhdistävä merkitys on 'kaula, kurkku (= kaulan etu-
osa)', linnun nimeä ajatellen myös '(kaula)kupu'. Termi lienee myös vanha
teurastustermi, ja tästä selittyy viittaus kaulan sivulihoihin.

Indoeurooppalaisella puolella on ikivanha 'kurkkua, kaulaa' merkitsevä
sana ieur. **gut-r-*, jota edustaa latinan *guttur* 'Kehle; Kropf der Vögel und
Menschen; Geschwulst am Halse' = 'kurkku; linnun t. ihmisen kaulakupu;
kaulassa oleva kasvannainen (kupu)' (Walde — Hofmann I, 649) ja heitin
kuttar (dat. *kuttani*) 'niska, olkavarsi' (IEW 393–394, Walde — Hofmann I,
629). Germaanisella puolella tästä konsonanttivartalosta *r*-johdoksesta
(heterokliittinen *r/n*-vartalo) tavataan vokaalivartaloksi muuttunut asu, jon-
ka ieur. rekonstruktio on **gut-ro-* (IEW mp.), josta germ. **kupra-*. Lapin
sana on ilmeinen metateettinen laina tästä germ. sanasta, jonka myöhempiä
edustajia tavataan ala- ja yläsaksan puolella. Keski- ja itämerensaksassa on *koder*,
kader, *kodder* (m.), jonka Schiller — Lübben (II, 510) selittää 'das hangende
Fleisch unter dem Kinne, Unterkinn, bei Tieren: Wampe, Wamme' (= 'leuan
alla riippuva liha, alaleuka, eläimillä »Wamme», ts. riippuva kaulapussi'; *-a-*
tarkoittaa tässä avointa *ō*:ta, joka on germ. *-u*:n äännelaillinen vastine).

Nykyisissä alasaksalaisissa murteissa taas tavataan mm. slesvig-holst. *Kader* [kōdər] (m.) 'Doppelkinn; Kropf' (= 'kaksoisleuka; kaulakupu', Mensing III, 10), mecklenb. *Kader* (m.) »Doppelkinn, angeschwollenes fettes Unterkinn; Geschwür am Halse, Kropf' (= 'kaksoisleuka, paisunut lihava alaleuka; paise kaulassa; kaulakupu', Wossidlo – Teuchert IV, 13). Yläsaksan puolella germ. sanaa edustaa baijerin murteen *Goder* t. *Koder* 'Gurgel (guttur); Schlund' (= 'kurkku; nielu'), *Koder* 'leuan alla riippuva liha' (Schmeller I, 873, 1226; IEW mp.).

Germaanista ensi tavun *u*:ta vastaa lapin sanassa *u*. Tästä vokaalisuhteesta seuraa, että sana on lainattu vasta lapin erilliskehityksen alettua (vrt. edellä *vier'to*). Jos laina olisi nimittäin saatu varhaiskantasuomeen, odottaisi lapissa lyhyttä *o*:ta (vrt. esim. vksm. *tulka > lp. *dol'ge* 'sulka'). Laina on siis saatu vasta sen jälkeen kun vksm. *u* oli muuttunut (suppeaksi) *o*:ksi. *u*-väriä edusti kielessä sen jälkeen aluksi (klp. I) pitkä *u* (< vksm. *ū*), joka myöhemmin lyheni. Tällä foneemilla siis germ. *u* on lainassa korvattu. On tietenkin mahdoton päätellä, lainattiinko sana kantalapin ensimmäisessä (*ū*) vai toisessa (*u*) vaiheessa, ts. oliko vanhin asu (fonemaattisesti) klp. I *kūrttā vai klp. II *kurtttā. Kovin myöhäinen laina ei kuitenkaan voi olla kyseessä siitäkään syystä, että sanan germaanisen originaalin edustaja tavataan enää vain länsi-germaanisella taholla (saksassa). Sitä paitsi myös germ. originaalin säilynyt *u* viittaa suhteellisen varhaiseen lainaan: germ. *u* > *o* (seuraavan tavun ei-suppean vokaalin edellä) tapahtui useimmissa murteissa varhain, ja germ. *o*:sta lapin *u* ei taas voi selittyä.

Germaaninen originaali on säilynyt siis vain länsigermaanisella taholla. Tämä ei ole uutta: samoin vain länsigermaanissa on säilynyt esim. lp. *fii'dno* 'puupino' (SKES 570) ja lp. *šiel'bma* 'kynnys' (Sköld 1960: 41–47) -sanojen originaalit.

3. Lp. *boar'te* 'tuohiastia'

Tämän astiannimen levikki ulottuu etelälapista turjanlappiin-, uumajan- ja piitimenlapista tosin ei ole tietoja (Lehtiranta n:o 977). Merkitys on kaikkialla samantapainen: E *boårtie* 'Kaffeekessel' (Hasselbrink I, 353, Lagercrantz n:o 5153), L *pār'htē* 'kleiner Korb aus Birkenrinde', *piessē-p.* 'kleine Schachtel, Kästchen aus Birkenrinde' (Grundström II, 786), N *boar'te* : *-rt-* 'birch bark bag, vessel made of birch bark' (Nielsen I, 204), I *poartti* 'Behälter aus Birkenrinde', *aldupaččeempoartti* 'Behälter aus Birkenrinde zum Melken der Renkuh' (E. Itkonen II, 379), venäjänlp. (Ko. *puä'rtt*, Kld. *pue'rt*, T *pieřte*, Lehtiranta) »portta», rove, tuokkonen (pieni), pyöreä kannellinen tuohiastia' (T. I. Itkonen I, 386).

Lapin sanaa vastaa varhaiskantasuomen rekonstruktiossa vksm. *portta, ts. varhaiskantasuomeen palauttaminen ei tuota ongelmia, koska vokaali on ensi tavussa lyhyt. Sana edustaa samaa tyyppiä kuin alussa esitelty vanha ieur. laina lp. *ær'te* 'kylki' (= vksm. *erttä). Astioiden nimitykset ovat normaalisti lainoja, mikäli eivät ole johdoksia. Kun *portta-asua ei voi selittää johdokseksi, se on jo siksi potentiaalinen laina. Sen originaali löytyy metateesisäännöllä helposti: ieur. **pōtro-* (tai pikemmin jokin sen hieman myöhempi edustaja).

Ieur. *pōtro-asua vastaa toisaalta muinaisintian *pātra-* (n.) 'Behälter, Gefäß / receptacle, vessel' (= 'säiliö, astia') (KEWA II, 252) ja toisaalta kanta-germ. **fōðra-* (n.), josta polveutuvat gootin *fodr* '(miekan) tuppi', anglos. *fōdor*, *fōðor* 'kotelo, kori; tuppi' (Holthausen 110, Bosworth 328), mys. *fuotar* 'Hülle, Futteral' (= 'suojaus, kotelo', *boga-fuotar* 'nuoliviini' («jousi-kotelo»), *fedar-fuotar* 'kynäkotelo', *helm-fuotar* 'cassidile' ('[kypärän muotoinen] matkalaukku, reppu') (AhdWb. III, 1360, Starck – Wells 267), misl. *fōðr* '(vaatteen) vuori' jne. (IEW 839). Ieur. substantiivi on tyypillinen instrumentaalinen *-tro*-johdos (**pōtro-*), kantavartalona ieur. verbijuuri **pō(i)-*, jonka merkityssisältöä IEW (839) luonnehtii verbeillä 'Vieh weiden, hüten', [daraus] 'schützen, auch durch Bedecken' (= mint. *pāti* 'schützt, behütet, bewahrt', KEWA II, 252). Johdoksen motiivimerkitys on siis 'se, missä voi pitää, säilyttää jotain = säiliö; suoja, suojaus'; denotaatiomerkitykset (sanamerkitykset) ovat tämän konkreettistumia: 'astia, kotelo jne.'

Lapin sanan semantiikka vastaa kokonaisuutena tarkimmin muinaisintian yleistä 'astia, säiliö' (mikä tahansa astia) -merkitystä, mutta vanhimmat todetut germaanisiet sävytkin ovat sitä hyvin lähellä, jopa identtisetkin: vrt. erityisesti anglos. *fōðor* (kerran myös) merkityksessä 'kori, vasu' (Matteus 14: 20, Bosworth 328). Paralleelina voi verrata sanaa *malja*, joka on lainaa siitä germ. sanasta (**mālja-*), jolla anglosaksissa on merkitys 'malja, kuppi' mutta joka muinaisislannissa yhdyssanassa *orva-mællir* merkitsee 'nuoli-kotelo, viintä' (motiivimerkitys tässä 'mitta'), tai germ. sanaa **duppa-*, josta on saatu sm. *tuppi* ja joka alasaksassa (*dopp*) esiintyy merkityksessä 'suojaus yms.', yläsaksassa taas (*Topf*) merkityksessä 'astia'. Vrt. myös kreikan *thékē* 'rasia, laatikko, kotelo; (miekan) tuppi' tai engl. *case*, jolla on samat merkitykset.

Originaalikielen pitkää *ō*:ta vastaa lapin sanassa vokaali, joka varhaiskantasuomen tasossa on lyhyt *o* (*portta), kantalapin ensimmäisessä vaiheessa lyhyt avoin *˘* (**p˘rttä*) ja vasta kantalapin toisessa vaiheessa pidentynyt avoin *˜* (**p˜rttä*). Lainaus on tuskin voinut tapahtua vasta viimeksi mainitussa vaiheessa, ts. originaalin pitkää *ō*:ta ei ole substituoitu pitkällä vokaalilla. Germaaninen (kskand.) pitkä *ō* on näet vanhoissa lainoissa korvattu

klp. *ō*:lla, jota vastaa nykyinen *uo* (vrt. lp. *ruonâs* 'vihreä' ~ germ. [kskand.] *grōniz, lp. *stuores* 'suuri' ~ germ. [kskand.] *stōraz, lp. *nuorre* 'kapea salmi yms.' ~ germ. [kskand.] *nōra-). Kantalapin toiseen vaiheeseen lainatussa sanassa ei myöskään germ. sananalkuisen *f*:n korvautuminen *p*:llä olisi odotuksenmukaista.

Laina on siis saatu niin varhain, että ensi tavussa ei raskaan konsonantti-keskuksen edellä ja lisäksi *a*-vartalossa ole vielä voinut esiintyä pitkää vokaalia. Siksi ieur. *ō* oli korvattava lyhyellä *o*:lla.⁵ Tällainen tilanne on ollut juuri varhaiskantasuomessa (*portta) ja tietenkin sitä varhemmin. Sanan originaaleiksi soveltuvat täten joko hyvin varhainen kgerm. *fōðra- (oik. vielä *fōpra-) tai sitä vanhempi, indoeurooppalaista rekonstruktioitasoa vastaava esiger. t. esiarjalainen *pōtro-.

Näyttää vaikealta ratkaista, onko laina saatu lännessä (esi)germaaniselta kielialueelta esikantalappiin (tai viimeistään kantalapin ensimmäiseen vaiheeseen) vai idempänä esiarjalaisesta kielimuodosta suomalais-permiläisenä yhteisaikana. Lappiin rajoittuvan sanan lähtökieleksi olettaisi tietenkin (esi)germaania, mutta asiaa mutkistaa permiläisissä kielissä esiintyvä sana, syrj. *pert*, votj. *putij* 'kattila', joka on aiemmassa tutkimuksessa yhdistetty lapin sanaan. Näistä votjakin asu sopisi ensi tavun vokaalinsa puolesta lapin sanan vastineeksi, syrjäänin asu taas ei (Erkki Itkonen 1954: 321). Erkki Itkonen pitääkin lapin ja permin sanojen yhteenkuulumista epävarmana eikä siksi rekonstruoi tutkimuksensa loppuosassa permin sanan vokaalille esipermiläistä vastinetta.

Ieur. originaalin pitkä *ō* näyttäisi nyt selvittävän permin hämärää vokaalisuhdetta. Syrjäänin *ε* (*pert*) on nimittäin esipermin pitkän *ō*:n säännöllinen jatkaja (Erkki Itkonen 1954: 342). Voisi kai ajatella, että ieur. *ō* on sanaa esipermiin lainattaessa jo murteittain voinut saada vastineekseen pitkän *ō*:n, jota siis syrj. vokaali heijastaisi: *pōrta. Votjakin vokaali taas heijastaisi lyhyttä *o*:ta, samasta syystä kuin lapinkin sana: pitkä vokaali oli yleensä vielä mahdoton. Geminaattaa ei permiläiseen sanaan varmaankaan tarvitse olet-

⁵ Kun ieur. *ō* tässä palautuu laryngaaliteorian mukaan jonoon *oH*, voisi lainan originaaliksi ajatella jo myös ieur. *poHtro-asua, jolloin siis originaalissa olisi vielä ollut lyhyt *o* ja laryngaali jäänyt vaikean konsonanttiyhtymän vuoksi ilman vastinetta. Oletus on kuitenkin tarpeeton. *ō*-arvon varmistaa esim. kr. *pōma* 'kansi'. Vanhastaan on eri juureksi katsottu ieur. *pā- 'füttern, nähren, weiden' (IEW 787). Monet indogermanistit katsovat kuitenkin nykyään, että ieur. *pō- ja *pā- voidaan yhdistää. Yhteisen juuren *e*-aste on silloin **peh*₂- > **pah*₂- > *pā- ja *o*-aste **poh*₂- > *pō-; laryngaalili *h*₂ ei muuta siis vokaalin *o*-väriä. Näin saksan *Futter* 'vuori' ja *Futter* 'rehu, ruoka' kuuluivat viime kädessä samaan juureen: edellinen edustaa ieur. *pō-, jälkimmäinen ieur. *pā- astetta (vrt. myös Kluge – Mitzka 227 s.v. *Futter*¹, *Futter*²).

taa: vrt. syrj. *mort* 'ihminen, mies' < *mertä (Rédei 1986: 53, Katz 1983: 176); geminaatio näyttää, kuten jo sanottu, olleen tyypillisesti lapin ominaisuus.

Tämäkään selitys ei vielä riitä ratkaisemaan lapin sanan lainautumisaluetta. Se voi olla permin sanasta riippumaton läntinen laina, mutta ehkä sitenkin on todennäköisempää, että ieur./esiarj. **pōtro-* lainattiin jo suomalais-permiläisen kantakielen tasoon. Permin sanassa oletettava lapin mukainen metateesi on muutenkin todettavissa: ks. kohta 7. — Suomen *huotra* 'tuppi' jne. on lapin sanaa paljon myöhempi laina sanan ieur. sanan (myöhäis)germaanisesta edustajasta.

4. LpN *bærtos̄* 'peuranpyyntiaita, jossa ansa'

Norjanlapin *bærtos̄* on yksi korrelaatti sanapesyessä, jonka edustajia tunnetaan useimmista lapin murteista (tiedot puuttuvat piitimen-, kildinin- ja turjanlapista, Lehtiranta n:o 915): E *beärtudh* 'auf die Jagd gehen, jagen' (Hasselbrink I, 305, Lagercrantz n:o 4871), U *biär'tōma* 'Vielfrassfalle' (Schlachter 17), L *pär'htōm* 'Klemme, »Zange« für den Vielfraß; eine Fangvorrichtung: ein hoher Pfahl — —, der oben in drei Spitzen endet; auf der höchsten (mittleren) Spitze wird der Köder angebracht; wenn der Vielfraß den Köder herunterreißen will, klemmt er sich mit dem Fuße (in dem engen Einschnitt neben der Mittelspitze) ein', eli 'ahman kápälälauta' (Grundström II, 805), N *bærtos̄* : *ber'tuš-* 'trap between two trees for catching a wild reindeer (or tame reindeer when it is set by thieves — —), generally with a fence or fences to lead the animal towards the trap' (Nielsen I, 297), Friis (110) selittää samaan tapaan: *bærtuš*, *bærtuša* 'saepes cum laqueo, Gjerde med Snare til Fangst af Vildren', hänellä on myös verbi *bærttot*, *bærtom* 'manibus genibusque repere / krübe paa Hænder og Fødder' (sama verbi jo Leem I, 79–80), I *peärtuśm* '(ehemaliger) Fangzaun mit Öffnungen und Fallen für die Wildrene — —; ein Fangzaun mit einer Falle, d.h. mit der Schlinge des Lassos in der Öffnung, für die Rene, die entlaufen sind', *pærttuđ* 'auf Wildrene, auf Vögel lauern, auf allen Vieren kriechend lauern', *pærttum-* (aktio), *pærttumkoati* 'Hütte aus Zweigen und Reisig, wo man im Hinterhalt ist, wenn man Wasservögel — — jagt' (E. Itkonen II, 331), Ko. *peärtam* 'rita, majavan sadin, ahmanrita', *peärtäjed* 'vaania, väijyä (riistaa)' (T. I. Itkonen I, 349).

Sanueen nimit ovat pyydystermejä ja näyttävät kaikki olevan deverbaalisia johdoksia *o*-vartaloisesta verbistä. Uumajanlapin *biär'tōma* 'ahmanrita', luulajanlapin *pär'htōm* 'ahman kápälälauta' ja koltanlapin *peärtam* 'rita' näyttävät tuon verbin aktiomuodoilta. Inarinlapin *peärtuśm* 'peuranpyynti-

aita' näyttää sekin deverbaalilta johdokselta: paralleeliksi soveltuu lpN *puu-rašm* ~ *puurišm* '(lehmän, poron) laidun', joka on johdos verbistä I *purrađ* ~ *puurrađ* 'syödä' (E. Itkonen II, 419–420). Norjanlapin samanmerkityksinen *bærtos* : *ber'tuš-* lienee alun perin sama johdos kuin inarinlapin termi, *m* on voinut hävitä ja vahva aste voi olla analoginen (Mikko Korhosen suullinen kannanotto); kyseessä on siis tuskin denominaalinen *oš-*johdos (kuten esim. tapauksessa N *bâdoš* : *bâttuša-* 'pyrstö' ← *bâttâ* 'takapuoli', ks. Korhonen 1981: 319). *o-*vartaloinen kantaverbi on ilmeisesti säilynyt etelälapis-
sa: E *beärtudh* 'metsästää' (3. sg. prees. *b'öörte*, 3. pl. prees. *beärtuoh*, perf. part. *b'öörteme*, Lagercrantz 1926, n:o 1644 = Hasselbrink I, 305; vrt. *o-*vart. verbi E *goårudh* 'ommella' : *goore* : *goåruoh* : *gooreme*, Hasselbrink II, 635–636, supistumaverbin muodot olisivat toisenlaiset, vrt. Hasselbrink I, 186). Rinnalla on kuitenkin (ilmeisesti tästä *o-*vartalosta johdettu) supistumaverbi: inarinlapin *pærttuđ* 'vaania peuroja, lintuja, vaania nelin kontin' (supistumaverbi, E. Itkonen, suullisesti) ja koltanlapin (Nuortijärvi) *peärtğ-jed* 'vaania, väijyä (riistaa)'. Leemin ja Friisin mainitsema *bærttot*, *bærtom* 'ryömiä nelin kontin' (aktio *bærttom*) ei liene luotettavasti määritettävissä (supistumaverbin Nielsenin ortografian mukainen asu olisi N **ber'tut*). (Olen keskustellut lapin hankalista johtosuhteista Erkki Itkosen, Terho Itkosen ja Mikko Korhosen kanssa ja saanut heiltä apua, josta kiitän.)

Lapin *o-*vartaloinen verbi, vksm. **pertto-*, voidaan selittää lainalähtöiseksi kahdellakin tavalla:

1. Verbi kuuluu metateettisena lainana ims. *petra 'peura' -sanan yhteyteen, joka puolestaan näyttäisi olevan balttilaista lähtöä (< baltt. **bendra-*, ks. alaviitettä 1). Peuroja pyydettiin yhteisvoimin, pyyntikuntana, ja lapin verbi tarkoittaa alun perin tällaista peuran pyyntiä, vaanimista (pyyntiaidalla, vuomenella, hankaalla), kun taas itämerensuomessa säilynyt nomini merkitsee pyynnin kohdetta, tulosta, yhteistä saalista, joka jaettiin pyytäjien kesken. Lapin *o-*vartaloinen verbi suhtautuu itämerensuomessa säilyneeseen *a-*vartaloiseen nominiin samoin kuin esim. lp. *o-*vartalo *oaž'žot* 'saada' suhtautuu ims. *a-*vartaloon *osa* < *ońca (vanha ieur. laina) > lp. *oaž'že* 'liha'; tämä verbi on ilmeisesti alun perin merkinnyt 'osan ottamista, lihaosuuden saamista' (SKES 440). Lapin **pertto-*verbin alkuperäisen merkityksen voisi vastaavasti kuvata myös esim. perifraasilla 'olla osakkaana (= baltt. **bendra-*) pyyntikunnassa, -seurassa (ja saada osansa saaliista)'; tai ehkä motivaatio-merkitys oli yksinkertaisesti 'seurata' > 'vaania (peuroja)'. Nominina *pertta (= ims. *petra) ei ole lapissa (enää) havaittavissa; ehkä se ei pysyvästi lainautunutkaan lapin puolelle. Peuran nimeksi jäi vksm. *kunta > lp. *god'de* 'peura', joka taas itämerensuomessa tarkoitti pyyntikuntaa, seuraa. Suhteesen 'pyyntikunta' ~ 'osakas' ~ 'osuus' vrt. esim. sm. *seura* mm. (murt.)

'pyyntikunta; yhtiökumppani' ~ lpL *sieb'rē, s̄āb'rē* 'seura; osa, osuus (saaliista, voitosta, omaisuudesta jne.)' (SKES 1006, 1007).

2. Lapin verbi voitaisiin myös selittää johdokseksi perusvartalosta **perttä*, joka olisi sama sana kuin permiläiskielten 'siipeä' merkitsevä esiperm. **pertä* > syrj. *bord*, votj. *burd* eli metateettinen laina ieur. 'siipeä' merkitsevästä *r*-johdoksesta **petro-* (ks. tuonnempana kohta 7). Pyyntiaitoja, erilaisten pyydysten johdeaitoja nimitetään usein siiviksi; syrjääninkin *bord* merkitsee myös 'rysän siipiverkkoa'. Lapin 'siipi'-sanaa (N) *soaggja ~ soaggje* käytetään samaan tapaan: vrt. E *soåjaah* (Vilhelmina) 'gerade Zäune, die an beiden Seiten zu Eingang der Rentierhürde leiten' (Hasselbrink III, 1223), I *peärtuśmsoaijā* 'ein Flügel des Fangzaunes (der sich also verzweigen konnte)' (E. Itkonen II, 331), Ko. *kietk^e-peärtam soai^p* 'ahmanridan sivupuut (seinät)', *aid-soai^p* '»kaarteen» l. porotarhan sivuaidat l. »siulat» (kahden puolen veräjää)' (T. I. Itkonen I, 509); Iijärveltä on muistiin merkitty *ruos'sâ-soad'dä* »ristisiipi» (kulman muodostavat aidat, joita käytettiin maanioiden, vauhkojen porojen kiinniottamiseksi, T. I. Itkonen 1948: II, 149–150).

Jos hankaan siiven eli johdeaidan nimi oli **perttä*, saatettiin siitä muodostaa verbiksi *o*-vartalo **pertto-* samaan tapaan kuin myöhemmästä lainasta lp. *gar'de* 'aita; riekkojen pyyntiaita ansoineen' on johdettu *o*-vartaloinen verbi lp. *gar'dot* 'ympäröidä aidalla; asettaa ansoja riekkoille' (Nielsen II, 48–49). Verbi olisi siis alun perin merkinnyt **pyytää* (peuroja) hankaalla (kahden »siiven» muodostamalla aitauksella eli vuomenella)'.

Näistä kahdesta selityksestä pidän ensimmäistä parempana. Pääasia oli kuitenkin osoittaa, että lapin sanue selittyy lainalähtöiseksi, ja tätä ei useamman selityksen kilpailu muuta.

5. Lp. *snārtâl* 'haapana'

Tämän linnunnimen tunnettu levikki ulottuu luulajanlapista kildininlappiin (Lehtiranta n:o 717). Nimi tarkoittaa aina sorsalintuihin kuuluvaa haapanaa (Anas penelope) (Grundström II, 581, Nielsen III, 487, Inarinlapin sanakirjan arkisto, T. I. Itkonen I, 507), ja sen norjanlapin (Nielsen) mukainen kirjoitusasu on *snārtâl* : *-ar't-*. Sanan alussa on yhtymä *sn-* muualla paitsi kildininlapissa. Tällöinen sananalkuinen konsonanttiyhtymä viittaa joko lainaan tai deskriptiivis-onomatopoeettiseen alkuperään. Onomatopoeettinen tausta on linnunnimissä luonnollinen. Se ei silti sulje pois lainauksen mahdollisuutta, koska jo originaalikielen vastaava linnunnimi on voinut olla yhtä lailla onomatopoeettinen.

Germaanisella puolella on verbi, saksan *schnattern*, hollannin *snateren*, ruotsin *snattra*, tanskan *snadre*, jonka keskeisimmäksi merkitykseksi sanakir-

jat määrittelevät 'äännellä kuin sorsalinnut t. hanhet', ts. 'rääkättää, kaakattaa tms. (myös nokan »kalinasta»)'; kuten yleensä tämäntapaisia verbejä, tätäkin käytetään sitten myös ihmisen 'lörpöttelystä' (ks. DWb IX, 1196, WNT XIV, 2266, SAOB XXVIII, 8023, ODS XX, 1002). Vaikka verbi todennäköisesti on onomatopoeettista alkuperää (ainakin se on muuttunut onomatopoeettiseksi), se näyttäisi olevan silti levikkinsä nojalla verraten vanha, jopa yhteisgermaaninen sana, ja se tavataan lähteissäkin niin varhain kuin tällaisen arkipäiväisen sanan esiintymistä voi yleensä odottaa, nimittäin esim. keskiyläsaksan loppupuolelta: kys. (t. vuys.) *snateren*, *snatteren* 'schnattern: vom Schreien der Enten (usw.)' (Lexer II, 1026). Kantagermaaniseksi (tai kantaskandinaaviseksi tms.) verbivartaloksi saadaan **snatr-*, tarkemmin lähinnä *ō*-vartaloinen **snatrō-* (*t:n* ja *r:n* välissä ei ole voinut olla välivokaalia, sillä muuten yläsaksassa olisi tapahtunut äänteensiiros *t:stä* sibilanttigeminaataksi).⁶

Merkille pantavaa on lisäksi, että haapanan lähisukulaisen, harmaasorsan (*Anas strepera*) saksalainen nimi on *Schnatterente*. Vaikka nimi nykyään onkin (myös) tieteellinen, se pohjautuu silti varmaankin kansanomaiseen nimenantoon; varhaisin tunnettu esiintymä on vuodelta 1603 (*Schnatter Endte*, ks. Suolahti 1909: 427). Nimitys johtuu harmaasorsan naaraan huomiota herättävästä ränkytyksestä (Suolahti mp.). Ruotsin *snatterand* lienee saksan mukaan muodostettu (?). Vrt. lisäksi esim. Mecklenburgin murt. *snaterpus* 'Name der Ente im Volksreim', *snatrius* id. (Wossidlo — Teuchtert VI, 439—440), Thüringin murt. *Schnatter* (fem.) 'lörpöttelevä nainen; lörppösuu; sorsan (ankan) lempinimi' jne. (ThürWb. V, 817).

Voisi siis ajatella, että lapin linnunnimen taustalla on skandinaavinen verbi **snatr-* tai vastaava vartalo nominaalisena, linnun nimenä käytettynä (vrt. saksan *Schnatter* fem. 'lörppösuu'). Laina ei olisi kovin vanha: lp. heleä *a* vastaamassa germ.-skand. *a:ta* viittaa kantaskandinaaviseen tai sitä myöhempään aikaan. Lapin sanan *-âl*-loppu voidaan selittää omapohjaiseksi suffiksiksi (vrt. sm. *kyynel* = lp. *gânjâl*), mutta koska tuo suffiksi ei liene ollut enää aikoihin produktiivinen (?), on lähellä ajatus, että lapin sanan taustalla on germaaninen linnunnimi **snatril-* (= germ. **snatricula-* t. *snatrilō) *'rääkättäjä'. Tällainen germ. rekonstruktio on germaanisen sananjohdon

⁶ Tämäntapaisten *r*-johdosten — mikäli ne ovat vanhoja — *r*-aines on alun perin lohkosyntyinen: *r* on lohjennut nominaalisista kantavartaloista. Periaatteessa voisi tällekin verbille kuvitella kantavartaloksi **snatra-/snatrō* *'rääkyjä tms.', mutta tällaisesta ei ole varmaa näyttöä; vrt. kuitenkin saks. murt. fem. *Schnatter* 'lörppösuu', ruotsin *snattra* id. (ks. DWb. IX, 1194, SAOB XXVIII, 8022), jotka sinänsä voisivat edustaa tällaista nomina. Ne on kuitenkin — ymmärrettävästi — tulkittu deverbaaleiksi.

sääntöjen mukainen ja suffiksi *-ila-/-ilō* esiintyy mm. eläinten nimissä (nomen agentis -funktiossa). Silti rekonstruktio jää tietenkin hypoteettiseksi. Huomauttaa voi kuitenkin, että hypoteettiseksi jää myös sm. *parila* (> lp. *bārrâl*) -sanana germ. originaali **barila-*.

Miksi sitten lapin *snārtâl* tarkoittaa haapanaa eikä harmaasorsaa? Selitys saadaan lintujen levinneisyydestä. Harmaasorsaa ei tavata (ainakaan nykyään) lapin kielen alueella eikä juuri muuallakaan Skandinaviassa; se on lähinnä keskieuropalainen laji. Haapana taas pesii pohjoisessa mutta talvehtii Länsi-Euroopassa. (Peterson – Montfort – Hollom 1972 s. 68, 69.) Germaaninen nimi on tarkoittanut varmaan alun perin harmaasorsaa (*Schnatterente*), jonka naaras ääntelee huomiota herättävän voimakkaasti. Nimi on pohjoisempana siirtynyt haapanalle, joka on ulkomuodoltaan ja väriltään samanlainen (harmaa). Suomenkin *haapanan* ja *harmaasorsan* (tieteellinen nimi) motivaatio on sama: lintujen harmaa väri (*haapana* ~ *haapasorsa*: ks. SKES 46). Haapanan alkuperäiseksi ääntelyyn perustuvaksi nimeksi **snatr(ila)-* ~ lp. *snārtâl* sopiikin huomommin: haapanan (koiraan) ääntely on vihellyksenomaista, siitä sen ääntelyyn perustuvat nimet, kuten saksan *Pfeifente*, norjan *pipand* (Nielsen) jne.

6. LpI *korttađ* 'sitoa; silmukoida'

Tämä verbi, jonka norjanlapin mukainen kirjoitusasu (Nielsen) olisi **gâr'tât*, on todettu vain itälapista (Lehtiranta n:o 324): I *korttađ* '(mit mehreren Knoten) festbinden; nacheinander mehrere Maschen machen', johdos *kortastid* 'mit einer Schlinge festbinden' (E. Itkonen I, 373), Ko (koltanlappi) *ker'ttob* 'silmukoida, sitoa siansilmukkaan (solmutta, esim. juhta, vene)' (T. I. Itkonen I, 109). Verbi voidaan palauttaa varhaiskantasuomen asuun **kertte-* (E. Itkonen 1954: 178) – muut mahdollisuudet olisivat periaatteessa **kirtte-*, **kürtte-*. Sille on katsottu löytyvän vastine permiläisistä kielistä (E. Itkonen mp.): syrj. *kertni*, *kertalni* 'sitoa' ('binden, festbinden, zusammenbinden, zubinden', Wichmann – Uotila 98), votj. *kertini*, *kerttini* 'sitoa; (myös) kutoa (sukkaa)' (Munkácsi 146). Permiläisvastineen takia myös Lehtiranta on sisällyttänyt lapin verbin kantasaamelaiseen aineistoonsa. Rédei sen sijaan katsoo, että lapin ja permin verbit eivät kuulu yhteen (ks. tästä tarkemmin tuonnempaa).

Kuuluipa permin verbi tähän tai ei, lapin verbin vartalonsisäinen yhtymä *-rtt-* viittaa lainalähtöön. Lisäksi voi todeta, että itämerensuomessakin perusvartalot, joissa on morfeeminsisäinen yhtymä *-rt-*, ovat osoittautuneet lainoiksi (Koivulehto 1979).

Toisin kuin edellisissä tapauksissa 1–5 **kertte-* ei ole metateesilaina, vaan jo originaalissa oli yhtymä *-rt-*. Originaali on nimittäin ilmeisesti ieur. verbijuuri **kert-*, joka esiintyy muinaisintian verbissä *crtáti* 'bindet, heftet zusammen', 'sitoo, nitoo yhteen'; toinen juuren edustaja on mint. *kṛnátti* (*n-*infiksi) 'dreht den Faden, spinnt', 'kiertää lankaa, kehrää', johon tekijän-nimijohdos *karttar-* 'kehrääjä' < **kort-tor-* (IEW 584, KEWA I, 398, 257, 173). Mint. *crtáti* on preesensissä katoasteinen (ei siis **cártati*), mutta sananalkuinen *c-* on voinut syntyä alkuperäisestä *k:*sta (velaarisesta *k-:*sta) vain etuvokaalin edellä, ja kyseeseen voi tulla tässä vain *e*. On siis suoras-taan pakko todeta, että *crt-* on sekundaari katoaste ja että sitä on edeltänyt **kert-* > **cert-*, mikä tietenkin onkin kyseisen juuren perusaste ja odotuk-senmukainen perusverbissä (*c-* ~ *k-* -suhteesta ks. KEWA I, 398). Ieur. asu **kert-* soveltuu lapin verbin originaaliksi.

Kyseinen ieur. juuriverbi on todettavissa verbinä vain muinaisintiassa, ja siksi lainan voisi ajatella olevan peräisin esiarjalaiselta taholta. Germaanisella taholla juuri on todettavissa enää vain katoasteisessa *i*-vartaloisessa johdoksessa ieur. **kṛti-* (=germ. **hurþi-/ *hurð-*), jonka merkitys on varsinaisesti '(oksa)punos': goot. *haúrds* 'ovi', misl. *hurð* id., mys. *hurd* 'oksapunos, aita', msaksin *hurth* id. (IEW 584, Kluge – Mitzka 321 s.v. *Hürde*). Verbinkin on kuitenkin täytynyt joskus esigermaanisessa vaiheessa esiintyä kielessä, muutenhan johdoskaan ei olisi mahdollinen. Lapin verbi voisi siis olla peräisin myös varhaisesta esigermaanisesta kielimuodosta. (Katoastekin kävisi, lapin verbi olisi vain siinä tapauksessa palautettava asuun **kürtte-* ja vokaalisuuhde olisi sama kuin tapauksessa lp. *bâr'gât* 'tehdä työtä' ~ esigerma. **wrg-* > germ. **wurk-*).

Permiläisen verbin ensi tavun vokaali ei (äännelaillisesti) tarkkaan vastaa varhaiskantasuomen *e:*tä vaan viittaa kantapermin avonaisempaan vokaaliin *ε* (Erkki Itkonen 1954: 306), joka normaalisti on esiperm. *ä:*n edustaja. Kyseessä voisi olla sporadinen väljentyminen *r:*n edellä: sama sporadisesti *r:*n edellä väljentyneet vokaali esiintyy myös suomen *perä*-sanana permiläisessä vastineessa (Erkki Itkonen mp.).

Károly Rédein mukaan lapin verbi on pidettävä erillään permin verbistä siksi, että edellisessä on (vartalonsisäinen) yhtymä *-rt-*, jälkimmäisessä *t(t)-*aines taas on johdinta (UEW 139–140). Permin verbi kuuluu hänen mukaansa johdoksena suomalais-ugrilaiseen pesyeeseen, jonka ensi tavussa on *ä*; kantavartaloksi hän rekonstruoi sugr. **kär₃* 'binden, schnüren, fädeln' (ks. tarkemmin UEW mp.). Mikäli asia on näin, lapin verbi jää vanhan indoeurooppalaisen lainan ainoaksi edustajaksi (samanlainen tapaus olisi esim. lp. *âr've* 'sade', ks. edellä kohta 1). Lapin verbi ei sopisi ensi tavun vokaalinsakaan takia **kär₃-*pesyeeseen.

7. Syrj. *bord* 'siipi'

Ieur. *-Tr-* yhtymän metateettinen käsittely lainoissa todettiin jo edellä lapin erilliskehitystä varhaisemmaksi ilmiöksi (kohdat 3 ja 4). On siis odotuksenmukaista, että sama ilmiö näkyy myös permiläiskielissä säilyneissä ieur. lainoissa. Tällainen tapaus on permiläiskielten 'siipeä' merkitsevä sana: syrj. *bord* 'siipi; sulka; evä; rysän sivuverkko' (Wichmann – Uotila 18), votj. *burd* 'siipi; evä' (Munkácsi 637). Kuten Erkki Itkonen (1954: 267–271) on osoittanut, tämä sana (mp. s. 268) kuuluu äännesuhteiltaan siihen tyyppiin, jonka ensi tavussa on ollut esipermin *e* ja toisessa tavussa väljä vokaali *ä*. Äännelaillinen esipermin asu on näin ollen **pertä* (vrt. edellä esitelty **ertä* > syrj. *ord-*, votj. *urd*, E. Itkonen 1954: 178–179).

Sanan ieur. originaali on niin ikään 'siipeä (sulkaa)' merkitsevä *r*-johdos ieur. juuresta **pet-*, **petə-* (= **petH-*) 'lentää' (vrt. mint. *pátati* 'lentää, kreikan *pétomai* 'lennän'). Vanhin johdoksen asu on ollut konsonanttivartaloitten ieur. **petr-* (> heitin *pattar* 'siipi'); sen vokaalivartaloista laajennetta edustaa toisaalta mint. neutri *pátra-*, *páttra-* 'siipi; sulka', toisaalta germ. feminiini **feprō* > mys. *fedara* 'sulka', ruotsin *fjäder* id. jne. Muinaisintian sana edustaa asua ieur./esiarj. **petro-* (? vanhempi **petHro-*), germ. sana taas asua ieur./esigerm. **petrā* (ks. esim. IEW 285–286, KEWA II, 198, Chantraine 948). Esipermin **pertä*-asusta ei voi päätellä, kumpi variantti on ollut originaalina. Kielialueiden sijainnin nojalla on kuitenkin luontevampaa pitää sanaa vanhana esiarjalaisena lainana: < esiarj. **petro-*.

Sama metateesi on muuten tapahtunut syrjäänin osalta vielä myöhemminkin, ainakin sanassa syrj. *vurd* 'saukko' < keski-iranin **udra-* (vrt. avestan *udra-* 'saukko'); votjakin asu on sen sijaan metateesiton *vudor* (Rédei 1986: 80).

On käynyt ilmi, että lapin konsonanttiyhtymä *-r't-* on vanhoissa perusvartaloissa lainalähtöinen. Käsitellyistä kuudesta lapin *-r't-* yhtymäisestä sanasta (perusvartalosta) *vier'to*, *gur'te* ja *snärtâl* ovat lainautuneet vasta lapin vokaaliston erilliskehityksen alettua (samoin lp. *nuor'te*); *boar'te*, *bærtos̄* ← **pertto-* ja I *korttađ* taas olivat lainautuneet varhaiskantasuomen tasoon (kuten lp. *ær'te*). Varhaiskantasuomen tasoa edellyttää myös mm. *-i'k-* yhtymällinen laina lp. *luoi'kât* 'lainata', kuten olen jo aikaisemmin todennut (ks. Korhonen 1981: 35).

Edelleen on käynyt ilmi, että kantalapissa, esikantalapissa ja esipermissä korvattiin ieur. *-Tr-* yhtymä metateettisesti, ts. omaa *-tr-* yhtymää ei kielessä ollut. Yhtymää ei ole voinut olla myöskään suomalais-permiläisessä kantakielessä eikä varmaankaan sitä vanhemmissa kantakielitasoissa.

Ieur. *-Tr-* yhtymän substituointi on siten itämerensuomen ja lapin erilleen ajautumisen yhtenä kriteerinä: ainakin murteenomainen ero on ollut olemassa viimeistään silloin, kun ensimmäiset *-tr-* sanat (kuten **petra* 'peura') ovat tulleet itämerensuomeen. Vaikka (paradigmaattinen) foneemisysteemi on ollut vielä (likipitäen) sama, niin fonotaksissa on ollut eroja.

Toisaalta toteamme, että itämerensuomen lainoissa ei näytä esiintyvän vieraan *-Tr-* yhtymän metateettista korvautumista; vanhat *-rt-* yhtymän sisältävät ims. perusvartalot ovat tosin lainoja (ks. Koivulehto 1979), mutta niissä ei näytä olevan metateettisia tapauksia.

Varhaiskantasuomeen (tai sitä aikaisemmin) tulleilla lainoilla lp. *ær'te*, *boar'te*, (I) *korttađ* ei ole vastineita itämerensuomessa, ei myöskään permiäläisellä **perta* 'siipi' -sanalla. Täällä on käytössä kokonaan toiset sanat: *kylki*, (tuohi)*astia* tms., *sitaa*, *siipi*. Sama pätee tietenkin lapin erilliskehityksen aikaisiin lainoihin: suomessa niitä vastaavat semanttisesti lähinnä *pouta*, *kaula* t. *kurkku*, *haapana*.

Kaikki tämä tuntuu osoittavan, että yhtenäisen varhaiskantasuomen aika on päättynyt jo suhteellisen varhain. Nykyään esitetty ajoitus, n. 1000 eKr., ei liene ainakaan liian aikainen.

Mainituista lapille vieraista ims. perusvartaloista useimmat — *kaula*, *kurkku* (*kurkku* lainattu suomesta lappiin), *kylki*, *pouta*, *siipi* — ovat levikiltään pelkästään itämerensuomalaisia, vain *sitaa*-verbillä on varma vastine ims:n ulkopuolella mutta ei sen kauempana kuin mordvassa (ehkä myös tšeremississä, SKES 1097). Itämerensuomi ei siis näissä tapauksissa ole ilmeisestikään säilyttänyt varhaisempaa, sugr. sanaa, vaan sanat näyttävät tulleen kieleen itämerensuomen ja itämerensuomalais-volgalaisen kielialueen piirissä. Tämäkin viittaa itämerensuomen varhaiseen itsenäistymiseen. Uudet perusvartalot ovat useimmat, elleivät kaikkikin, eri-ikäisiä lainoja ympäröivistä ieur. kielistä: *kaula* on balttilainen laina, balttilaiseksi olen selittänyt (lyhyesti) myös *poudan* (voisi olla jo vanhempikin ieur. laina, ks. Koivulehto 1986: 143), *kurkku* on todennäköisimmin germaanista lähtöä. *Sitaa* näyttäisi heijastavan ieur. 'sitomista' merkitsevän juuren **sēi-/sī-*, *sei-* (alkuaan kai **sHei-*, Hamp 1983: 72–73) katoasteista asua **si-* (< **sHi-*), joka näkyy heetin ja muinaisintian vastaavissa verbeissä, heet. *išhijazzi* 'sitoo' (< **sHiye-ti*), mint. *sināti* id. (*-nā-* on preesens-infiksi), *sitá-* 'sidottu' (Hamp, mp.). *Sito*-vartalon alkuperäinen asu on näet ollut **sita-* (Terho Itkonen 1983: 373) ja *-ta-* elementti selittyy verbaalisuffiksiksi (**si-ta-*, samanlaisia tapauksia ovat esim. *istua*, *ostaa*, *pohtaa*).⁷

⁷ Kirjoitettuani jo artikkelin valmiiksi huomasin, että lapin normaali 'sitaa' -verbi, *čâdnât* (Lehtiranta n:o 112) voidaan sekini johtaa samalta ieur. taholta, koska se voi-

Voi vielä todeta, että eri klusiili + likvida -yhtymien ilmestyminen sugr. kieleen on voinut tapahtua eri aikoihin. Lappiinkin kotiutui yhtymä *-pr-*, vaikka ei *-tr-*. Kun *-tr-* yhtymä oli vielä suomalais-permiläisenä aikana mahdollon, voi kysyä, milloin se sitten itämerensuomessa on tullut mahdolliseksi. Olisiko se täälläkin aluksi ollut mahdollon, kuten myöhemminkin yhtymä *-tl-*, ja siksi varhaisena aikana – ainakin murteittain – korvattu helpommalla yhtymällä *-kr-*, kuten *-tl-* korvattiin yhtymällä *-kl-*?

Tette Hofstra (1985: 97, 114) on ottanut puheeksi yhden ims. *-kr-* sanan, jossa voisi näkyä originaalikielen *-Tr-* yhtymän korvautuminen *-kr-* yhtymällä: ims. **mäkra* 'mäyrä'; originaaliksi hän ehdottaa germ. **marþra-* 'näätä'-sanaa (> mys. *mardar*, nykysaksan *Marder*). Substituution syyksi Hofstra tarjoaa juuri sitä, että *-tr-* yhtymä olisi kenties myöhempi kuin *-kr-* yhtymä. Oletettu varhainen substituutio varmentuisi, jos sille löytyisi rinnakkais-tapaus. Sellainen näyttää löytyvänkin: ims. **takra* 'leikattu lihapala' (ks. SKES 1209). Originaaliksi sopii kyseistä substituutiota soveltaen ieur. **dātro-*, joka on johdos ieur. verbijuuresta **dā(i)-* 'jakaa, leikata kappaleiksi yms.' ja jota edustaa mint. *dātrá-* 'Zugeteiltes', 'allotted portion, share', 'mitä kukin saa osakseen' ja kreikan *daitrón* 'annos' (*-i-* analoginen, rinnalla kr. *daitrós* 'Vorschneider', 'lihan leikkaaja aterialla', ks. IEW 175, KEWA II, 31, Chantraine 247). Näiden yhdistelmien yksityiskohtaisempi tarkastelu on kuitenkin jätettävä toiseen kertaan.

Vanhalla indoeurooppalaisella lainalla ei aina ole laajaa levikkiä. Permiläis-kielten 'siipeä' merkitsevän sanan **pertä* (kohta 7) on täytynyt lainautua jo ennen kuin ieur. originaalin ensi tavun *e* oli muuttunut kanta-arjan *a*:ksi, ts.

---

daan palauttaa vksm. (= sugr.) asuun **sine-* (muut mahdollisuudet olisivat **sene-* ja **šüne-*) ja Hamp (1982) rekonstruoi mint. (Veda) preesensin *sināti* 'sitoo' asuun ieur. **s(H)i-ne-H-t-i*, ts. vartalo on ieur. **s(H)inéH-*. (Vielä Mayrhofer katsoo, että *si-* palautuu asuun **sə-* = *s* + vokaalinen laryngaali, KEWA III, 550). Näyttää siltä, että itämerensuomen ja lapin varhaiset esiasteet ovat rinnakkain lainanneet (ja ehkä eri tahoilta) saman ieur. verbijuuren edustajan: ims. asu heijastaa pelkkää juurta (ieur. preesenssuffiksi, lähinnä heetissä ja muinaisintiassa näkyvä *-ye-* = *-je-* [mint:ssa myös *syāti* 'sitoo'], on korvattu omalla *-ta-* suffiksilla, samoin kuin tapauksessa *pohtaa*), lapin verbi taas heijastaa sellaista preesensvartaloa, jossa on infiksi *-ne-* (jota on seurannut laryngaali). Lapin edellyttämä liudentunut *ś-* tuskin tarvitsee selitykseen laryngaalin vaikutusta (ieur. juuren täysaste **sēi-* viittaa siihen, että laryngaali oli *h₁*, jota pidetään palataalisena frikatiivina). Pikemminkin liudennus selittynee seuraavan *i*:n vaikutukseksi. Tarkkaa paralleelitapausta ei tosin löytyne, mutta toisaalta ei näytä löytyvän vastaesimerkkiäkään, ts. ainakaan lapista ei näyttäisi löytyvän vanhoja sugr. sanoja, joissa olisi **si-*, sen sijaan **ši-* esiintyy (ainakin **šilmä* 'silmä'). Liudennus *s- > ś-* palataalistavassa ympäristössä on tuttu ilmiö, varsinkin lapista (lp. *čak'čâ* 'syksy', *čuož'žot* 'seisoa' ym.). Rinnakkainen lainautuminen viittaa erittäin varhaiseen itämerensuomen ja lapin esiasteiden väliseen murrerajaan.

esiarjalaisena aikana. Varhaisesta lainautumisajasta huolimatta sanalla ei liene vastineita permiläiskielten ulkopuolella (ks. kuitenkin kohtaa 4, loppu). Lapin *boar'te* 'tuohiastia' taas voi olla permiläisestä 'kattilaa' merkitsevistä sanasta riippumaton, erillinen laina. Itälapin (*I korttađ*) 'sitomista, silmu-koimista' merkitsevällä verbillä ei ehkä ole vastinetta enää missään muualla (ks. kohtaa 6). Näyttää siis siltä, että suomalais-ugrilaiset heimot ovat asuneet laajalla alueella viimeistään jo silloin, kun vanhoja indoeurooppalaisia lainoja on saatu kieleen. Tuo alue on ilmeisesti ulottunut Itämeren rannoilta Uraliin.

LÄHTEET

- AhdWb. = Althochdeutsches Wörterbuch. Auf Grund der von Elias von Steinmeyer hinterlassenen Sammlungen im Auftrag der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig bearb. und hrsg. von Elisabeth Karg-Gasterstädt, Theodor Frings, Rudolf Große I-. Berlin 1968—.
- Bosworth = An Anglo-Saxon Dictionary Based on the Manuscript Collections of the Late JOSEPH BOSWORTH. Edited and Enlarged by T. NORTHCOTE TOLLER. Oxford 1898.
- Chantraine = CHANTRAINE, PIERRE, Dictionnaire étymologique de la langue grecque: histoire des mots. Paris 1980.
- DBb. = Deutsches Wörterbuch, begründet von J. und W. GRIMM, I—XVI. Leipzig 1854—1960.
- Fraenkel = FRAENKEL, ERNST, Litauisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg — Göttingen 1962—65.
- Friis = FRIIS, J. A., Ordbog over det Lappiske Sprog med latinsk og norsk forklaring. Christiania 1887.
- Graff = GRAFF, E. G., Althochdeutscher Sprachschatz oder Wörterbuch der althochdeutschen Sprache I—VI. Berlin 1834—42.
- Grundström = GRUNDSTRÖM, HARALD, Lulelappsk ordbok — Lulelappisches Wörterbuch I—IV. Uppsala 1946—54.
- HAMP, ERIC P. 1983: Indo-European Notes. — Indogermanische Forschungen 87 s. 70—75.
- Hasselbrink = Südlappisches Wörterbuch. Ausgearbeitet von GUSTAV HASSELBRINK, I—III. Uppsala 1981—86.
- Hellquist = HELLQUIST, ELOF, Svensk etymologisk ordbok. Tredje upplagan. Lund 1939.
- HOFSTRA, TETTE 1985: Ostseefinnisch und Germanisch. Frühe Lehnbeziehungen im nördlichen Ostseeraum im Lichte der Forschung seit 1961. Groningen.
- Holthausen = HOLTHAUSEN, FERDINAND, Altenglisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg 1934.
- IEW = POKORNY, JULIUS, Indogermanisches etymologisches Wörterbuch. Bern — München 1959.
- Inarinlapin sanakirjan arkisto. Suomalais-ugrilainen laitos (Erkki Itkonen).
- E. Itkonen = Inarilappisches Wörterbuch, herausgegeben von ERKKI ITKONEN unter Mitarbeit von RAIJA BARTENS und LEA LAITINEN I—. Hki 1986—.

- ITKONEN, ERKKI 1939: Der ostlappische Vokalismus vom quantitativem Standpunkt aus. Hki.
- 1946: Zur Frage nach der Entwicklung des Vokalismus der ersten Silbe in den finnisch-ugrischen Sprachen, insbesondere im Mordwinischen. — FUF 29 s. 222–337.
- 1954: Zur Geschichte des Vokalismus der ersten Silbe im Tscheremissischen und in den permischen Sprachen. — FUF 31 s. 149–345.
- ITKONEN, TERHO 1983: Välikatsaus suomen kielen juuriin. — Virittäjä 87 s. 190–229, 349–386.
- 1987: Erään vokaalivyyhden selvittelyä. — Virittäjä 91 s. 164–208.
- T. I. Itkonen = ITKONEN, T. I., Koltan- ja kuolanlapin sanakirja — Wörterbuch des Kolta- und Kolalappischen I–II. Hki 1958.
- ITKONEN, T. I. 1948: Suomen lappalaiset I– II. Porvoo — Hki.
- KATZ, HARTMUT 1983: Zu idg. ⁺*mrtó-*. — Die Sprache 29 s. 174–177.
- Kluge — Mitzka = KLUGE, FRIEDRICH — MITZKA, WALTHER, Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. 22. Auflage. Berlin 1975.
- KOIVULEHTO, JORMA 1979: Baltisches und Germanisches im Finnischen: die finn. Stämme auf *-rte* und die finn. Sequenz *VrtV*. — Explanations et tractationes Fenno-Ugricae in honorem Hans Fromm, hrsg. von Erhard F. Schiefer, Münchener Universitäts-Schriften, Finn.-Ugr. Bibliothek Bd. 3, s. 129–164. München.
- 1986: Zur ALE-Karte »Belette«: Die Etymologie von *Harm* und *Hermlin*. — Aspects of Language: studies in honour of Mario Alinei, Volume I, Geolinguistics s. 133–147. Amsterdam.
- KORHONEN, MIKKO 1981: Johdatus lapin kielen historiaan. Hki.
- Lagercrantz = LAGERCRANTZ, ELIEL, Lappischer Wortschatz I–II. Hki 1939.
- Leem = LEEM, KNUD, Lexicon Lapponicum bipartitum. Pars prima: Lapponico — Danico — Latina. Nidrosiae 1768.
- LEHTIRANTA, JUHANI 1985: Kantasaamen tilastollista fonotaksia. Suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen lisensiaatintyö. Säilytteillä Helsingin yliopiston suomalais-ugrilaisessa laitoksessa.
- Lexer = LEXER, MATTHIAS, Mittelhochdeutsches Handwörterbuch I–III. Leipzig 1872–1878.
- Mensing = MENSING, OTTO, Schleswig-holsteinisches Wörterbuch I–V. Neumünster 1927–1935.
- Munkácsi = MUNKÁCSI, BERNÁT, A votják nyelv szótára. Budapest 1896.
- Nielsen = NIELSEN, KONRAD, Lappisk ordbok — Lapp Dictionary I–V. Oslo 1932–62.
- ODS = Ordbog over det Danske Sprog. Udgivet af det Danske Sprog- og Litteraturselskab, I–XXVII. København 1919–54.
- OED = The Oxford English Dictionary I–XIII. London 1933, reprinted 1961.
- PETERSON, R. T. — MONTFORT, G. R. — HOLLOM, P. A. D., Euroopan linnut. Suomalaisen laitoksen toimittanut Jukka Koskimies. 3. p., toim. Olavi Hildén. Hki 1972.
- PLÖGER, ANGELA 1982: Über die Entstehung des finnischen Stammtyps *CVC(C)a/ä*. — FUF 44 s. 66–98.
- RÉDEI, KÁROLY 1986: Zu den indogermanisch-uralischen Sprachkontakten. — Veröffentlichungen der Kommission für Linguistik und Kommunikationsforschung (hrsg. von Manfred Mayrhofer und Wolfgang U. Dressler). Heft 16 (Österreichische Akademie der Wissenschaften). Wien.
- SAOB = Ordbok öfver svenska språket, utgifven af Svenska Akademien I—. Lund 1898—.
- Schiller — Lübben = SCHILLER, KARL — LÜBBEN, AUGUST, Mittelniederdeutsches Wörterbuch I–VI. Bremen 1875–1881.
- Schlachter = SCHLACHTER, WOLFGANG, Wörterbuch des Waldlappendialekts von Malå und Texte zur Ethnographie. Hki 1958.

- Schmeller = SCHMELLER, JOHANN ANDREAS, Bayerisches Wörterbuch I–II. Zweite, mit des Verfassers Nachträgen vermehrte Ausgabe, bearbeitet von G. Karl Frommann. München 1872–1877.
- Schützeichel = SCHÜTZEICHEL, RUDOLF, Althochdeutsches Wörterbuch. Tübingen 1969.
- SKES = Suomen kielen etymologinen sanakirja.
- SKÖLD, TRYGGVE 1960: Einige germanische Lehnwörter im Lappischen und Finnischen. – Uppsala universitets årskrift 1960:2. Uppsala.
- Starck – Wells = Althochdeutsches Glossenwörterbuch. Zusammengetragen, bearbeitet und herausgegeben von TAYLOR STARCK und J. C. WELLS. Heidelberg 1972–.
- SUOLAHTI, HUGO 1909: Die deutschen Vogelnamen. Eine wortgeschichtliche Untersuchung. Straßburg.
- ThürWb. = Thüringisches Wörterbuch. Auf Grund der von W. Michels begonnenen und H. Hucke fortgeführten Sammlungen bearbeitet unter Leitung von K. Spangenberg an der Sektion Sprachwissenschaft der Friedrich-Schiller-Universität Jena. Berlin 1965–.
- TOIVONEN, Y. H. 1949: Wortgeschichtliche Streifzüge. – FUF 30 s. 340–366.
- UEW = RÉDEI, KÁROLY, Uralisches etymologisches Wörterbuch, unter Mitarbeit von Marianna Bakró-Nagy, Sándor Csúcs, István Erdélyi †, László Honti, Éva Korenchy †, Éva K. Sal und Edit Vértes. Wiesbaden 1986–.
- Walde – Hofmann = Lateinisches etymologisches Wörterbuch von ALOIS WALDE, dritte neu bearbeitete Auflage von J. B. HOFMANN I–II. Heidelberg 1930–54.
- Vasmer = VASMER, MAX, Russisches etymologisches Wörterbuch I–III. Heidelberg 1953–58.
- Wichmann – Uotila = Syrjänischer Wortschatz, aufgezeichnet von YRJÖ WICHMANN, bearbeitet und herausgegeben von T. E. UOTILA. Hki 1942.
- WIKLUND, K. B. 1912: Einige urnordische Lehnwörter im Lappischen. – FUF 12 s. 30–37.
- WNT = de Vries, M – te Winkel, L. A. (jne.), Woordenboek der Nederlandsche Taal I–. 's-Gravenhage – Leiden 1882–.
- Wossidlo – Teuchert = WOSSIDLO, RICHARD – TEUCHERT, HERMANN, Mecklenburgisches Wörterbuch I–. Neumünster 1942–.

Die Substitution der idg. Verbindung -*Tr*- im Finnisch-Permischen

JORMA KOIVULEHTO

Im Frühurfinnischen, d. h. in der gemeinsamen Grundsprache des Ostseefinnischen und des Lappischen, läßt sich die inlautende Konsonantenverbindung *-tr-* nicht nachweisen: Es gibt keine gemeinsamen Wörter mit *-tr-*. Im Ostseefinnischen wurde die Verbindung später unter starkem baltischem und germanischem Einfluß in Lehnwörtern eingeführt, aber im Uralappischen fehlte sie

noch immer, wie man anhand des wertvollen lappischen Wortmaterials feststellen kann, das Juhani Lehtiranta in seiner Lizentiatenarbeit (1985) zusammengestellt hat und das 1479 solche lp. Grundwörter enthält, für die aufgrund des Kriteriums der Verbreitung uralappisches bzw. noch höheres Alter angenommen werden kann.

Da die Verbindung *-tr-* im Vorlappi-

schen und Uralpischen nicht existierte und auch durch fremden Einfluß nicht eingeführt wurde, mußten solche Entlehnungen, deren fremde Originale ein idg. *-Tr-* enthielten ($T = t, d, þ, ð$), durch eine Metathese adaptiert werden, indem statt des fehlenden *-tr-* die entsprechende metathetische Sequenz eingesetzt wurde. Die Metathese hat im Lappischen zum heutigen *-r't-* (in starker Stufe) geführt, es ergab sich also eine Verbindung, deren frühurfinnische Entsprechung als *-rtt-* anzugeben ist. Diese Geminierung des *-t-* ist nicht nur den metathetischen Fällen eigen, sondern begegnet auch bei nichtmetathetischen Entlehnungen. Sämtliche von den neun bei Lehtiranta als uralpisch bezeichneten Wörtern mit *-r't-* lassen sich als Lehnwörter nachweisen. Zu den Fällen ohne Metathese gehören die bereits bekannten Lehnwörter lp. *nuor'te* 'Norden, Osten' (< urn. **norð(r)a-*), lp. *ær'te* 'Seite' (< idg., vorar. **erdho-* > aind. *árdha-* 'Teil, Seite, Hälfte'), lp. *bâr'tâ* 'Stube' (< fi. *pirtti* id., das fi. Wort stammt aus dem Slawischen) und ein neuer Fall, lp. **gâr'tât* = lpI *korttađ* 'festbinden; Maschen machen' (Nr. 6 unten), die restlichen fünf Fälle sind Lehnwörter mit Metathese (Nr. 1–5 unten), davon sind vier neue Etymologien. Für das Vorpermische läßt sich die metathetische Behandlung des fremden *-Tr-* gleichermaßen nachweisen (Nr. 7, neuer Beleg). Es kann somit gefolgert werden, daß die Verbindung *-tr-* auch in der finnisch-permischen Grundsprache nicht existierte, was natürlich bereits anhand des lappischen Befundes anzunehmen wäre.

1. Lp. *vier'to* 'schönes Wetter'. Mit Ausnahme des Südlappischen ist das Wort im gesamten lappischen Sprachgebiet bezeugt. Schon die phonotaktische Struktur deutet auf Entlehnung hin, denn als einzige frühurfinnische Rekonstruktion, die für einen solchen Grundstamm in Frage käme, wäre frühurfi. **vër'tto* anzusetzen, und eine solche Struktur (langer Vokal vor schwerer Konsonanz in einem *o*-Stamm) ist für die frühurfinnische Zeit ganz unwahrscheinlich. Die betreffende lappische Vokalkombination muß sich somit (in Grundstämmen) erst während der lappischen Sonderentwicklung nach der früh-

urfinnischen Zeit eingebürgert haben, und zwar natürlich zunächst in Lehnwörtern. Als fremdes Original erweist sich germ. **weðra-*, das später durch ahd. *wetar* '(Un)wetter; gutes Wetter; Luft' (u.a. 'serenum'), ags. *weder* id., *weder-dæg* 'a day of fine weather' usw. vertreten wird. Die im Lappischen vorkommende positive Bedeutung 'schönes Wetter' (fi. 'pouta') ist noch resthaft in den westgermanischen Altsprachen zu belegen (vgl. oben). Im Slawischen hat aber das germ. Wort eine genaue Entsprechung, und dort stimmt die Semantik noch heute genau mit der lappischen überein: russ. *védro* 'schönes Wetter' usw. Die Entlehnung ist somit offenbar recht früh geschehen, aus einer frühen germ. Sprachform, in der die ältere, mit dem Slawischen übereinstimmende Bedeutung 'schönes Wetter' noch vorherrschte. Als Wiedergabe des germ. kurzen *e*-Phonems ist lp. *ie* (= urlp. I *e* = urlp. II *ē*) normal: vgl. z.B. lp. *bier'go* 'Fleisch, Fleischkost' ~ germ. **bergō* > an. *björg* 'Bergung, Schutz, Hilfe'. Das fi. *e* wird dagegen in Entlehnungen normalerweise durch lp. *æ* ersetzt. (Die Etymologie ist bereits 1949 von Y. H. Toivonen — freilich etwas ungenau — vorgelegt worden.)

2. Lp. *gur'te* 'Halsfleisch der Tiere (I: auch 'vorderer und unterer Teil des Halses beim Menschen'); Rotkehltaucher'. Das Wort ist mit Ausnahme des Lulelappischen überall belegt. Es handelt sich um eine ins Uralpische erfolgte Entlehnung aus germ. **kupra-*, dessen spätere Vertreter mnd. *koder*, *kader*, *kodder* 'das hängende Fleisch unter dem Kinn', hd. bair. *Koder* 'das Fleisch, die Hängehaut unter dem Kinn', *Goder*, *Koder* 'Gurgel; Schlund' sind. Das germ. Wort ist eine vokalstämmige Erweiterung von idg. **gutr-* 'Kehle', das durch lat. *guttur* 'Kehle; Kropf der Vögel und Menschen', heth. *kuttar* 'Nacken, Oberarm' widergespiegelt wird. Der Gebrauch des lp. Wortes als Vogelname erklärt sich daraus, daß der Rotkehltaucher einen roten Kropf hat.

3. Lp. *boar'te* 'Behälter aus Birkenrinde'. Das Wort ist vom Südlappischen bis zum Terlappischen bezeugt, nur aus dem Umeå- und Pitelappischen liegen keine Angaben vor. Die frühurfi. Rekonstruk-

tion lautet **portta*, das sich aus idg. **pōtro-* 'Behälter' herleiten läßt. Das idg. Wort ist vertreten in aind. *pātra-* 'Behälter, Gefäß' und germ. **fōþra-/*fōðra-* > ahd. *fuotar* 'Hülle, Futteral', ags. *fōdor*, *fōðor* id., 'Scheide', auch 'Korb'. Es handelt sich um eine *-ro*-Ableitung zur idg. Wurzel **pō(i)-* 'hüten, schützen'. Das idg. lange *ō* ist im Frühurfinnischen durch das kurze *o* substituiert worden, weil ein langer Vokal in dieser phonotaktischen Struktur (vor einer schweren Konsonantenverbindung und in einem *a*-Stamm) noch nicht vorkommen konnte. Im Permischen gibt es ein ähnliches Wort, syrj. *pert*, wotj. *partj* 'Kessel', das in früherer Forschung oft mit unserem lappischen Wort verbunden wurde. In lautlicher Hinsicht ist diese Gleichsetzung jedoch unbefriedigend, denn das syrj. *ę* stellt keine lautgesetzliche Entsprechung eines frühurfi. *o* dar. Dagegen liegt in syrj. *ę* eine regelmäßige Entsprechung eines alten, vorpermischen langen *ō* vor, und es läßt sich deshalb denken, daß das permische Wort eine gesonderte, parallele Entlehnung aus dem Idg. (Vorarischen) ist: das idg. lange *ō* konnte vielleicht schon in gewissen vorpermischen Dialekten mit einem langen *ō* wiedergegeben werden (**pōrta*). Es könnte aber auch eine nur einmalige Entlehnung ins Finnisch-Permische vorliegen, wobei das lange *ō* des Originals in gewissen Mundarten noch durch den entsprechenden kurzen, in gewissen anderen schon durch den entsprechenden langen Vokal wiedergegeben werden konnte.

4. LpN *bartoš* : *-r't-* 'Fangzaun mit Schlinge(n) für Wildrene', I *peartušm* id., Sk. *peärtam* 'Falle, Biberfalle, Vielfraßfalle' usw. Der Grundstamm für diese Ableitungen scheint in südlp. *beärtudh* 'auf die Jagd gehen, jagen' vorzuliegen; ein Kontraktionsverb hierzu ist I *parttuđ* 'auf Wildrene, auf Vögel lauern, auf allen Vieren kriechend lauern' (auch im Russischlp.). Die frühurfi. Rekonstruktion für den Verbstamm ist **pertto-*. Dafür sind m.E. zwei Erklärungen möglich: 1. Es handelt sich um eine *o*-stämmige Bildung zu einem Grundstamm **perta/*perttä*, das als metathetische Entlehnung zu osfi. **petra* 'Wildren' gehört, welches wiederum selbst eine Entlehnung aus dem Baltischen sein dürfte

(vgl. lit. *beñdras* 'gemeinsam, allgemein; Teilhaber, Genosse, Gefährte'; als semantischer Parallellfall läßt sich lp. *god'-de* 'Wildren' = frühurfi. **kunta* aufstellen, denn das Wort muß doch etymologisch identisch sein mit. fi. *kunta* [urspr. etwa] 'Jagdgesellschaft' = mordw. (M) *koñd'ä*, *kuñd'ä* 'Freund, Kamerad, Genosse'; dasselbe Wort konnte also einerseits für die Jagdgesellschaft, andererseits für die gemeinsame Beute, Wildrene, gebraucht werden). 2. Es ließe sich auch denken, daß das lp. Verb eine *o*-Ableitung ist zu einem alten **pertä* 'Flügel', das im Permischen bezeugt ist (siehe Nr. 7): Fangzäune werden oft als 'Flügel' benannt. Zur Ableitung kann etwa lp. *gar'dot* 'Fangzäune für Vögel aufstellen' aus lp. *gar'de* 'Faungzaun (für Vögel) u. dgl.' verglichen werden. Die erste Erklärung (Zusammenhang mit osfi. **petra*) dürfte vorzuziehen sein.

5. Lp. *snärtal* : *-ar't-* 'Anas penelope, Pfeifente'. Die Verbreitung dieses Vogelnamens erstreckt sich vom Lulelappischen bis zum Kildinlappischen. Als Vogelname könnte das Wort theoretisch auch onomatopoetischen Ursprungs sein. Das schließt aber eine Entlehnung nicht aus, denn bereits das fremde Original kann onomatopoetisch gewesen sein. Es dürfte hier eine Entlehnung vorliegen aus einem germ. **snatr-* (genauer etwa **snatril-a/ō* '*Schnatterer?'): vgl. dt. *schnattern*, nl. *snateren*, schwed. *snattra*, vom Geräusch, das Enten und Gänse mit dem Schnabel machen, und dt. *Schnatterente* 'Anas strepera', eine mit der Pfeifente naheverwandte Art, deren Weibchen durch sein Schnattern besonders auffällt. Die Übertragung des Namens auf die Pfeifente läßt sich durch die unterschiedliche Verbreitung der betreffenden Vögel erklären: Die Schnatterente ist eine mitteleuropäische Art, deren Name in Skandinavien leicht auf die ähnlich aussehende Pfeifente übertragen werden konnte. Wegen des lp. (hellen) *a* kann es sich um keine sehr alte Entlehnung handeln.

6. Lp. **gâr'tat* = I *korttađ* '(mit mehreren Knoten) festbinden; nacheinander mehrere Maschen machen'. Dieses nur im Ostlappischen bezeugte Verb wurde früher mit syrj. *kertnj*, *kertalnj*, wotj. *kertjini*, *kertjini* 'binden' gleichgesetzt,

was nunmehr von K. Rédei (UEW 139–140) abgelehnt wird. Das lp. Verb läßt sich auf frühurfi. **kerte-* zurückführen, das wiederum aus idg. **kert-* erklärt werden kann. Diese idg. Verbwurzel ist noch im Altindischen als Verb erhalten geblieben: aind. *çrítati* 'bindet, heftet zusammen' (diese schwundstufige Bildung muß sekundär sein, denn das aind. *c-* kann aus dem idg. *k-* nur vor einem *e* entstanden sein, weshalb von einem urspr. hochstufigen **kert-* auszugehen ist). Im Germanischen ist die Wurzel nur in der nominalen Ableitung **krti-* > germ. **hurþi-/hurði-* 'Geflecht' zu belegen: ahd. *hurd* usw. (s. IEW 584, Kluge – Mitzka s.v. *Hürde*). Im Unterschied zu den übrigen besprochenen Fällen liegt hier also keine Metathese vor, weil bereits das Original die Sequenz *-rT-* hatte.

7. Syrj. *bord*, wotj. *burd* 'Flügel'. Nach den Untersuchungen von Erkki Itkonen (1954: 267–271) muß hier die vorpermische Form als **pertä* angesetzt werden. Das vorpermische Wort ist evident eine metathetische Entlehnung aus idg. (vorar.) **petro-*, das in aind. *pátra-* bzw. *páttra-* 'Flügel, Feder' vorliegt; dasselbe idg. Wort (nur mit fem. Geschlecht) liegt vor in germ. **feþrō* > dt. *Feder* usw. Es handelt sich um eine *-r-*Ableitung zur Wurzel idg. **pet(ḥ)-* 'fliegen'.

Von den behandelten sechs lp. Wörtern mit *-r't-* sind *vier'to*, *gur'te* und *snārtal* erst nach dem Einsetzen der lappischen Sonderentwicklung übernommen worden, d.h. sie wurden ins Urlappische entlehnt. Die Wörter *boar'te*, das Grundwort der Sippe um *bærtos* und lpI *korttad* müssen dagegen bereits während der Periode der frühurfinnischen Phase

entlehnt worden sein. In dieselbe Entlehnungszeit gehört auch etwa lp. *luoi'-kât* 'ausleihen', wie ich bereits früher festgestellt habe; es hat im Osfi. keine Entsprechung. Somit existieren sehr frühe Lehnwörter im Lappischen, die nicht im Ostseefinnischen bekannt sind. Dieser Umstand deutet darauf hin, daß die Vorstufen des Ostseefinnischen und des Lappischen bereits recht früh voneinander getrennte frühurfinnische Mundarten waren.

Im Ostseefinnischen ist eine metathetische Behandlung des fremden *-Tr-* nicht nachgewiesen. Alle alten finnischen Grundwörter mit wurzelhaftem *-rt-* scheinen zwar Lehnwörter zu sein, aber darunter sind keine Fälle mit Metathese bekannt. Die Substitution des fremden *-Tr-* erweist sich somit als ein Kriterium für das Auseinanderwachsen der beiden Sprachräume: Eine Mundartscheide zwischen ihnen bestand spätestens zu der Zeit, als sich die ersten Lehnwörter mit unverändertem *-tr-* im ostseefinnischen Raum einbürgerten (etwa osfi. **petra* > fi. *peura* 'Wildren'). Eben weil die Metathese im Ostseefinnischen unbekannt ist, muß dessen Loslösung vom Frühurfinnisch-Permischen bereits früh eingesetzt haben, offenbar in einer Zeit, die anhand der sonstigen lautlichen Evidenz noch als frühurfinnisch zu bezeichnen ist.

Die Entlehnung **pertä* ins Vorpermische zeigt ferner, daß alte idg. Lehnwörter im Finnisch-Ugrischen eine recht begrenzte Verbreitung aufweisen können. Dies deutet darauf hin, daß die finnisch-ugrischen Stämme bereits früh ein ausgedehntes Gebiet bewohnt haben: von der Ostsee bis an das Uralgebirge.